

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

TOSHKENT AVTOMOBIL – YO'LLAR INSTITUTI

«Menejment» kafedrası

**«Yo'l qurilish iqtisodi va ishni tashkil qilish»
fanidan 5580200 yo'nalish bo'yicha «Bino inshootlari» yo'nalishi
bo'yicha bakalavrlar uchun amaliy dars uchun
uslubiy qo'llanma**

Toshkent 2007

Uslubiy qo'llanma «Yo'l qurilish iqtisodi va ishni tashkil qilish» fani dasturi asosida ishlab chiqilgan va kafedraning 2007 yil _____ (bayonnoma №____) majlisida muxokama qilingan va ma'qullangan.

TAYI maxsus fanlar bo'yicha (MFB) ilmiy-uslubiy Kengash tomonidan tasdiqlangan. «____»_____200_y____son majlis bayoni.

Tuzuvchi: kat. o'q. Asqarova Sh.A

Taqrizchi: prof. Ulashev I.O.
kat.o'q. Madaliyev A.

1-amaliy mashg'ulot

Yol xojaligining asosiy fondlari.

Reja:

- 3.1. Asosiy fondlarning tarkibi va strukturasi.
- 3.2. Asosiy fondlardan foydalanishning samaradorlik kursorlari.
- 3.3. Asosiy fondlarning yeyilishi (eskirishi) va qayta tiklanishi.

Asosiy iboralar va tushunchalar: Binolar, inshootlar, uzatish qurilmalari, mashina va uskunalar transport vositalari, asbob-uskunalar, inventarlar, dastlabki va tiklanuvchi qiymat, yeyilish, qoshimcha kopayish, xisobdan chiqish, yangilanish, renovatsiya, fond sigimdorligi, smenalik, ishlab chiqarish me'yorlari, fond samaradorligi, amortizatsiya.

Yol xojaligining asosiy fondlari nisbatan mustaqil ikki qismdan tashkil topadi. Avtomobil yollari va yol tashkilotlarining asosiy fondlari. Yollar va yol inshootlarining qiymatlari, yol tashkilotlaridagi asosiy fondlar qiymatidan bir necha barobar kopdir. Yol xojaligining ekstensiv osishidan intensiv rivojlanish yuliga otishi, birinchidan, transportning asosiy fondlari bolgan avtomobil yollaridan samarali foydalanish hisobiga jamiyatning transportga bolgan talablarini qondirishdir. Ikkinchi tomondan, tarmoq ichi aspektida ishlab chiqarishni intensivikasiya qilish yol tashkilotlarining asosiy fondlaridan ham samarali foydalanishni taqazo etadi.

Yol tashkilotlarining asosiy fondlari viloyatlarda yollar qurilishi va tasarrufi bilan shugullanadigan sho'ba korxonalarda mujassamlashgan bolib, ularning 45% ga yaqini yol qurilishi bilan, 55% ga ega yollar tasarrufida faoliyat kursatadilar. Ulardan tashqari umumdavlat ahamiyatiga ega bolgan avtomobil yollarining tashkilotlari ham mavjud bolib, ular asosan yollarni ta'mirlash va yaroqli holda saqlash ishlari bilan shugullanadi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlari qurilish, rekonstruksiya, ta'mirlash va avtomobil yollarini yaroqli holda saqlash uchun ishlatiladigan ishlab chiqarish vositalarining tarkibiy qismidir. Ular ishlab chiqarishning moddiy texnik sharoitlarini belgilab, ishlab chiqarish jarayonida uzoq muddat davomidpa ishtirok etadilar va ozlarining natural korinishlarini ozgarishsiz saqlab qoladilar va oz qiymatlarini eskirgan sari asta-sekin yaratilayotgan mahsulot qiymatiga otkazadilar.

Yol tashkilotlari maishiy, kommunal, madaniy, meditsina xizmatlari uchun zarur bolgan ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etmaydigan asosiy vositalarga ham ega. Ular qatoriga uy-joy binolari, meditsina punktlari binolari, klublarni kiritish mumkin. Ishlab chiqarishda ishtirok etmaydigan asosiy fondlar uzoq xizmat muddatiga egadirlar va ularning qiymatlari ham eskirgan sari asta sekin tashkilot ishlovchilari tomonidan yaratilayotgan mahsulot qiymatiga otib boradi.

Yol tashkilotlari asosiy fondlarining strukturasida yetakchi orinni mashina va uskunalar, hamda transport vositalari egallab turadi.

Yol tashkilotlarining asosiy ishlab chiqarish sanoat ishlab chiqarish fondlari sanoat ishlab chiqarish fondlaridan va boshqa tarmoqlarning ishlab chiqarish fondlaridan, asosiy ishlab chiqarishdan tashqari fondlardan tashkil topadi.

Umumdavlat ahamiyatiga ega bolgan yollardagi asosiy ishlab chiqarish fondlarining boshqa yollardagi asosiy fondlar strukturasidan farqi shundaki, avtomobil yollarining inventar qiymatlari tarkibiga umumdavlat ahamiyatiga ega bolgan yollarga xizmat korsatuvchi yol tasarruf uchastkalari binolarining qiymatlari ham kiritiladi. Boshqa yollar tizimida bunday tartib yoq bolib, yollar tasarrufidagi sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlarining strukturasida yol qurilishidagi asosiy fondlar strukturasidan farq qilmaydi. Farq faqat shundaki, pudratchi yol qurilish tashkilotlarida sanoat ishlab chiqarish fondlari qurilishga xizmat qiluvchi asosiy ishlab chiqarish fondlari deb ataladi. Boshqa tarmoqlarning asosiy ishlab chiqarish fondlariga sanoat korxonalrining (yigma temir beton zavodlari, ta'mirlash ustaxonalari, yogochga ishlov beruvchi kombinatlar), yordamchi qishloq xojaligi korxonalaridagi qishloq xojaligida ishlatiladigan fondlar, savdo va umumiy ovqatlanish hamda qishloq xojaligi maxsulotlarini tayyorlash bilan shugullanuvchi tashkilotlarning fondlari kiradi.

Jadval. Yol tashkilotlari sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlarining strukturasida.

Umumdavlat ahamiyatiga ega bolgan yollardagi asosiy fondlarning elementlari		Umumiy qiymatidagi salmogi % boshqa avtomobil yollarida
Binolar va inshootlar	9,9	24,0
Uzatish qurilmalari	0,8	0,4
Mashina va uskunalar, jami	75,4	60,4
Shu jumladan, ish mashinalari va uskunalar	66,6	47,2

Transport vositalari	12,5	13,5
Asbob-uskuna, ishlab chiqarish va xojalik inventarlari va boshqa turdagi asosiy fondlar	1,4	1,7
Jami	100,0	100,0

Sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlari quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1.Turli bolimlar va xizmatlarni joylashtirishga xizmat qiluvchi ishlab chiqarish binolari, nazorat qorovullash budkalari, konlar, yordamchi ishlab chiqarish binolari, omborxonalar;

2.Texnik funksiyalarni bajarishga moljallangan, mehnat ozgarishi bilan bogliq bolmagan inshootlar. Bular qatoriga kopriklar, estakadalar, galereyalar, xojalik ichidagi yollar, temir yollar, osma yollar, har xil omborlar;

3.Uzatish qurilmalari –transformator podstansiyalari, kabellari, elektr liniyalari;

4.Mashina va uskunalar, sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlarining eng muhim qismi bolib, ular qatoriga issiqlik energiyasi, elektr energiyasi ishlab chiqarishga moljallangan kuch mashinalari va uskunalar, har xil dvigatellar va energiyani bir turdan boshqasiga ozgartiruvchi uskunalar, hamda qurilish montaj ishlarini bajarishda bevosita ishtirok etuvchi ishchi mashinalar va uskunalar, olchov asboblari, laboratoriya anjomlari, hisoblash texnikalari kiradi;

5.Transport vositalari –yuk avtomobillari, tirkamalar, shatakchi avtomobillar, motovozlar, temir yol platformalari va boshqalar;

6.Ishlab chiqarish jarayonida qol mehnatini mexanizatsiyalashtirishda muhim ahamiyatga ega bolgan, xizmat muddati bir yildan ortiq bolgan asbob-uskunalar, ishlab chiqarish va xojalik inventarlari.

Yuqorida sanab otilgan barcha sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlarini aktiv va passiv qismlarga ajratish mumkin. Asosiy fondlarning aktiv qismiga, ya'ni mehnat vositalariga ishchi mashinalar va uskunalar, transport vositalari, asbob anjomlar va ishlab chiqarish inventarlari kiradi. Asosiy fondlarning bu qismi ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etib, ishlab chiqarish masshtablarini aniqlaydi. Asosiy ishlab chiqarish fondlarining passiv qismiga ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etmaydigan,

lekin ishlab chiqarish uchun zarur bolgan moddiy sharoitni vujudga keltirishga xizmat qiladigan elementlar kiradi (binolar, inshootlar, uzatish qurilmalari va xokazo).

Asosiy fondlarni hisobga olish va rejalashtirish natural va pul korinishida amalga oshiriladi.

Pul korinishida ifodalangan asosiy fondlar asosiy mablaglar deb ataladi. Asosiy ishlab chiqarish fondlarini pul olchamida ifodalash ularning strukturasi va dinamikasi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlarining alohida qiymat elementlarining miqdoriy salmogi uning strukturasi belgilaydi. Konkret yol tashkilotlarida asosiy ishlab chiqarish fondalarining strukturasi, qurilish tashkilotining quvvati, ishlab chiqarish bazasining hududiy konsentratsiyalashuvi, bir vaqtda qurilayotgan ob'ektlarning, soni, qurilish maydonining olchami, ishlab chiqarish dasturining strukturasi kabi bir qator muhim omillar asosida aniqlanadi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlarining strukturasi hisobot yili uchun fondlarini, yillik ortacha qiymatlari xaqidagi ma'lumotlar asosida aniqlanadi. U 13 ta qoshiluvchilar yigindisining 1g12 qismi sifatida aniqlanadi: hisobot yilining 1 yanvariga asosiy fondlar qiymatining yarmisi, keyingi yil 1 yanvariga asosiy fondlar qiymatining yarmisi olinadi. Fevraldan dekabrgacha bolgan oylar uchun esa toliq hisobot ma'lumoti boyicha olinadi.

Asosiy fondlarning qayta tiklanishini rejalashtirish va amortizatsiya ajratmalarining miqdorini aniqlash uchun asosiy fondlarning togri baholangan bolishiga muhim ahamiyatga ega. Asosiy fondlarning baholanishi quyidagi korinishlarda bolishi mumkin:

- ularning dastlabki narxlari boyicha, ya'ni asosiy fondlarni sotib olish yoki qurishga amalda sarflangan xarajatlar boyicha;

- tiklanish qiymati boyicha, ya'ni zamonaviy sharoitda qayta tiklashga boladigan xarajat boyicha.

Eskirishni hisobga olgan holda asosiy fondlarni tiklanish narxi boyicha baholash mavjud fondlar haqida ob'ektiv ma'lumotga ega bolish va amortizatsiya ajratmalarining eng togri hisoblanishiga imkoniyat yaratadi. Lekin bu usul vaqti-vaqti bilan qayta hisobga olish va qayta baholashlar otkazib tqurilishini talab qiladi, bu esa odatda kattagina mehnat sarflash bilan bogliq.

+iymat korsatkichlarining qollanilishi asosiy ishlab chiqarish fondlarining ahvoli va dinamikasi togrisida tarmoq va alohida tashkilotlar boyicha umumlashgan xarakteristika olishga imkon beradi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlarining ahvolini xarakterlash uchun quyidagi korsatkichlardan foydalaniladi:

-asosiy fondlarning eskirganlik koefitsiyenti; eskirganlik qiymatining asosiy fondlarning yil oxiridagi qiymatiga nisbati tariqasida aniqlanadi. Eskirish summasi tasdiqlangan me'yorlarga muvofiq ravishda olinadi.

-asosiy fondlarning eskirishi bir yilda bir marta inventar ob'ektlarning hisobot davri oxiriga bolgan balans qiymatlarini tasdiqlangan yillik eskirish me'yorlariga kopaytirish orqali hisoblanadi. Hosil bolgan eskirish summasini avvalgi yilning oxiriga bolgan eskirish summasiga qoshiladi.

-mashinalar narxining yoshi strukturasi koefitsiyenti –amortizatsiya xizmati muddati bitmagan mashinalar sonini, mashinalarning umumiy soniga bolib topiladi.

Yol tashkilotlari asosiy ishlab chiqarish fondlarining dinamikasini baholash uchun quyidagi korsatkichlar qollaniladi:

-Asosiy fondlarning oshish koefitsiyenti. Bu koefitsiyent yil davomida olingan asosiy fondlar qiymatining, hisobot davri oxiridagi fondlar qiymatiga (hisobdan chiqarilgan fondlar qiymatidan tashqari) nisbati sifatida aniqlanadi.

-Asosiy fondlarning hisobdan chiqish koefitsiyenti yil mobaynida hisobdan chiqarilgan asosiy fondlarning toliq dastlabki qiymatlarini, hisobot davri boshlanishiga bolgan asosiy fondlar toliq dastlabki qiymatiga nisbati sifatida aniqlandi.

-Asosiy fonlarning yangilanish koefitsiyenti yangitdan olingan asosiy fondlar qiymatining hisobot davri oxiriga bolgan asosiy fondlarning toliq qiymatiga nisbatidan iborat.

Asosiy fondlarning eskirganlik koefitsiyenti, mashinalar narxining yoshi boyicha strukturasi asosiy fondlarning yangilanish koefitsiyenti barcha asosiy fondlar miqyosida va alohida olingan yol mashinalari va mexanizmlar miqyosida hisoblanadi. Korsatkichlarning konkret qiymatlari birinchi navbatda yol tashkilotlari ishlab chiqarish bazasiga kapital mablaglar rejasining bajarilishiga, yangi asosiy fondlarning ishga tushirish rejasining bajarilishiga hamda asosiy fondlarni kapital ta'mirlash rejasiga bogliq boladi.

Yol tashkilotlarining asosiy ishlab chiqarish fondlariga boladigan ehtiyojlari natural va qiymat korsatkichlari orqali ifodalanishi mumkin. Natural korsatkichlarda ifodalangan ehtiyojlar barcha ishlab chiqarishlar va xojaliklardagi umumiy bajariladigan ishlar hajmi asosiy mashinalar va uskunalarning turlari boyicha direktiv me'yorlar asosida aniqlanadi. Natural korsatkichlar ishlarni mexanizatsiyalashtirish, texnikalarni tasarruf etish va ta'mir-rejalarini ishlab chiqishda qollaniladi. Ammo ular yol tashkilotlarining asosiy ishlab chiqarish fondlariga ehtiyojlarini umumlashtirgan holda rejalashtirishga ozlarining konkret buyumlashgan korinishlari tufayli biroz noqulaydirlar. Shu sababli natural korsatkichlarni qollash alohida mashina turlari va uskunalardan foydalanish samaradorligini baholash bilan chegaralanib, tegishli ishlash me'yorlari (normo vorabotki) mavjudligi sababli ishlatiladi. Yol tashkilotlarining asosiy ishlab chiqarish fondlariga ehtiyojlari qiymat korsatkichlarida ifodalanganda, fondlar umumlashgan qiymatda va alohida elementlarga ajratilgan korinishda beriladi.

Yol tashkilotlarining asosiy ishlab chiqarish fonlariga ehtiyoji absolyut va nisbiy boladi. Absolyut ehtiyoj tegishli ishlab chiqarish dasturini bajarish uchun barcha fondlar va ularning elementlari qiymatida ifodalanadi, nisbiy ehtiyoj esa solishtirma fond sigimdorligi koeffitsiyentlarida oz ifodasini topadi (umumiy va xususiy).

Umumiy solishtirma fond sigimdorligi koeffitsiyenti asosiy ishlab chiqarish fondlari yillik ortacha qiymatini yillik mahsulot qiymatiga bolish orqali aniqlanadi (yol qurilishida –korxonaning oz kuchi bilan bajarilgan qurilish montaj ishlari hajmiga; yollarni tasarruf etishda –xojalik usulida yollarni ta'mirlash va yaroqli holatda ushlab turish boyicha bajarilgan yillik ishlar hajmiga).

Xususiy solishtirma fond sigimdorligi koeffitsiyenti asosiy ishlab chiqarish fondlarining elementlari boyicha ular yillik ortacha qiymatlarini yillik mahsulot ishlab chiqarish hajmiga bolib aniqlanadi.

Ishlab chiqarishning asosiy fondlariga boladigan nisbiy ehtiyoji yol tashkilotlari faoliyatiga bogliq bolgan va bogliq bolmagan bir qator omillar ta'sirida roy beradi.

Yol tashkilotlarining asosiy ishlab chiqarish fondlariga bolgan absolyut ehtiyoji ishlab chiqarish dasturi hajmiga bogliq bolib, ishlab chiqarish nomenklaturasi boyicha barcha bajariladigan ishlar hajmi asosida yoki tegishli fond sigimdorligi koeffitsiyentlari va ishlab chiqarish faoliyati hajmining qiymat korinishida ifodalangan ma'lumotlari asosida aniqlash mumkin. Har qanday hollarda ham qabul qilinayotgan normativlar yoki

solishtirma fond sigimdorligi koeffitsiyentlari iloji boricha ishlab chiqarish sharoitlariga mos kelishi kerak.

Asosiy ishlab chiqarish fondlariga boladigan nisbiy ehtiyojiga ta'sir etuvchi omillar kop bolganligi sababli, solishtirma fond sigimdorligi koeffitsiyentlari perspektiv davr uchun har qaysi yol tashkiloti uchun bajariladigan ishlarning konkret strukturasini, asosiy fondlardan foydalanishning amalda erishilgan saviyasini va rejalashtirilayotgan fondlar bilan qurollanganlik hamda mehnat unumdorligini hisobga olgan holda individual qiymatlariga ega bolishi kerak.

Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish korsatkichlari yol xojaligi tarmogi faoliyatining samaradorligini belgilovchi xarakteristikalaridan biri sanaladi. Bu korsatkichlarning amaliy ahamiyati ular asosida hal etiladigan iqtisodiy masalalar toplamida oz ifodasini topadi:

Ular quyidagilardan iborat:

- qator yillar uchun butun tarmoq, ishlab chiqarish birlashmalari, alohida yol tashkilotlari boyicha asosiy fondlardan samarali foydalanishdagi ozgarishlar tendensiyalarini aniqlash;

- asosiy fondlardan samarali foydalanishni rejalashtirish;

- turli yol tashkilotlarida asosiy ishlab chiqarish fondlaridan samarali foydalanishni solishtirish va baholash;

- konkret sharoitlarda asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish darajasini baholash hamda ishlab chiqarish rezervlaridan foydalanish asosida ularni oshirish imkoniyatlarini izlab topish;

- yol xojaligi ishlab chiqarish bazasini rivojlantirish uchun uning asosiy fondlar va kapital mablaglarga boladigan ehtiyoji yiriklashtirilgan hisob-kitoblarini amalga oshirish;

- yangi mashinalar va uskunalar joriy etilishining samaradorligini aniqlash, mashinalar parkini optimal rejalashtirish, mehnat vositalarini ish turlari va inshootlar boyicha ratsional taqsimlash.

Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligi natural (xususiy) va qiymat (umumlashgan) korsatkichlarda baholanadi.

Natural korsatkichlar mashina va uskunalaridan vaqt va unumdorligi boyicha, qiymat korsatkichlari esa hamma asosiy fondlar va uning elementlaridan foydalanishni xarakterlaydilar. Natural korsatkichlar qatoriga quyidagilar kiradi: mashina va

uskunalarining smenalilik ko'effitsiyenti, sutka va yil mobaynida mashinalarning ortacha ishlash soati, mashinalar parkidan vaqt boyicha foydalanish ko'effitsiyenti, smena ish vaqti balansida smena ichida vaqt yoqotishlar salmogi, mexanizatsiyalashgan ishlarda yillik direktiv va ishlab chiqarish ish me'yorlarining bajarilish darajasi, bitta royxatdagi mashinaga nisbatan natural birliklarda olchangan mahsulot ishlab chiqarish miqdori.

Smenalilik ko'effitsiyenti mashinalarning sutka vaqti mobaynida qanday ishlatilishini xarakterlaydi, ya'ni

$$K_{cm} = \frac{M_1 + M_2 + M_3}{M_{y\text{umum}}}$$

bu yerda M_1 , M_2 , M_3 – birinchi, ikkinchi va uchinchi smenada ishlaydigan ma'lum turdagi mashinalar soni;

M_{umum} – shu turdagi mashinalar parkining umumiy soni.

Hozirgi kunda asosiy qurilish va yol mashinalari boyicha yillik ish kunlariga tog'ri kelayotgan smenalilik ko'effitsiyenti 1,1 ni tashkil etmoqda va 1,3-1,4 da yuqori emas. Yil mobaynida mashinalarning bir kunlik ish muddati 8-10 soatni tashkil etadi. Kopchilik qurilish va yol mashinalari yoz paytida 2 smena, qish paytlari esa xech bolmasa 1 smena ishlashliklarini hisobga olgan holda shuni tan olishimiz kerakki, yillik ish vaqti fondining anchagina qismini mashinalar turli sabablarga kora bekor turib qoladilar va bu sabablar ichida eng muhimi –yol qurilish va ta'mirlash ishlarining kop turlarining mavsumiyligidir.

Orta hisobda royxatdagi har bitta yol va qurilish mashinalari yil mobaynida yol qurilishida 1425 soat, turli tashkilotlarda esa 1000 dan 2000 soatgacha ishlaydi.

Mashinalarning yillik direktiv ish me'yorlari mashinalardan vaqt boyicha foydalanish korsatkichlari hisob-kitoblari asosida belgilanadi: yil daomida bitta royxatda turgan mashinaga tog'ri keladigan mashina-soatlar soni, parkdan foydalanish ko'effitsiyenti.

Rejalashtirilayotgan mashinalar parkidan foydalanish ko'effitsiyenti quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$K_{\phi} = \frac{B}{D \cdot K_{cm} \cdot T_{cm}}$$

bu yerda, B -bitta ortacha royxatdagi mashinaning yil mobaynidagi ish soatlari;

D -kalendar boyicha davrdagi kunlar soni;

T_{cm} -ish smenasining ortacha davom etish vaqti.

Mashinalardan foydalanishning ish unumdorligi boyicha yillik direktiv me'yorlari, mashinalardan yil mobaynida vaqt boyicha foydalanish korsatkichi V ni, mashinalarning ortacha soatlik tasarruf ish unumdorligi P soat ga kopaytirib topiladi, uning qiymati yagona me'yorlar haq tolash milliy miqdorlaridan olinadi (YeN i R).

Natural korsatkichlar asosiy ishlab chiqarish fondlarining aktiv qismidan foydalanish haqida ob'ektiv korinishni aks ettiradilar. Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishda qator yillar mobaynida tarmoqda va alohida tashkilotlarda yuz berayotgan ozgarish tendensiyalarini aniqlash, fondlar strukturasi va ratsional sostavini baholash kapital mablaglaridan aniqlashda natural korsatkichlardan foydalanib bolmaydi. Bunday maqsadda asosiy fondlar qiymat iqtisodiy samara bilan solishtirilgan holda hisoblab chiqilgan umumlashgan qiymat korsatkichlaridan foydalaniladi.

Har xil vaqtlarda ishga tushirilgan asosiy fondlar boyicha taqqoslashni amalga oshirish uchun ularning qayta tiklanish qiymati boyicha qayta baholash ma'lumotlaridan foydalanish kerak boladi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligini belgilovchi umumiy korsatkich sifatida tarmoq, birlashma va korxonalarda fond samaradorligi korsatkichi korsatilgan va u asosiy fondlar yillik ortacha qiymatining har bir somiga to'g'ri kelayotgan mahsulot ishlab chiqarish milliy miqdorini (ishlar milliy miqdorini) ozida aks ettiradi. Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini rejalashtirishda fond samaradorligiga baxo berishda shuni yodda tutmoq kerakki, uning milliy miqdoriga kopdan-kop ob'ektiv va tartibga olinuvchi omillar ta'sir korsatadi.

Muhim ob'ektiv omillar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishlab chiqarish daturining strukturasi, ya'ni alohida ish hajmlaridagi mutanosiblik;

- ishlarni amalga oshirishda ishlatiladigan xom ashyo, materiallar, yarim fabrikatlar, konstruksiyalar va detallarning umumiy hajmida korxonalarining oziga tegishli yordamchi ishlab chiqarishda tayyorlangan mahsulotlarning tutgan salmogi;

- mahalliy yol qurilish materiallarining mavjudligi, ularning xususiyatlari va ortacha tashish masofalari;

- yol tashkiloti faoliyat korsatayotgan rayondagi tabiiy iqlim sharoitlari;

- yol qurilish va rekonstruksiyasida bajariladigan ishlar uchun smeta narxlari;

-ishlarning mexanizatsiyalashganligi, shu jumladan kompleks mexanizatsiyalashish darajasi;

Fond samaradorligiga ta'sir etuvchi tartibga olinuvchi omillarga quyidagilar kiradi:

-asosiy ishlab chiqarishsh fondlarining amaldagi strukturasi bilan ishlab chiqarish dasturi strukturasi va boshqa ob'ektiv ishlab chiqarish sharoitlari ortasidagi mutanosiblik;

-mashinalar narxi va uskunalar, transport vositalaridan vaqtda va unumli foydalanish.

Alohida yol tashkilotlari boyicha fond samaradorligining qiymati anchagina kengash chegarada bolib, 1,11 dan 3,8 gacha boradi. Ammo fond samaradorligining yuqoriligi har doim ham asosiy fondlardan foydalanishning yuqori darajasida samarali ekanligini bildirmaydi. Ma'lum bir sharoitlarda (masalan, umumiy ish hajmida yer ishlari salmogining yuqori bolishi, arzon mahalliy tosh materiallardan foydalanish, ishlarining kompleks mexanizatsiyalashganligi darajasining yuqori bolishi) fond samadorligi ortishi mumkin. Asosiy fondlardan yuqori samaradorlik bilan foydalanilayotgan tashkilotlarda fond samaradorligining qiymati past bolishi ham mumkin.

Kopdan-kop omillarning ta'sirlari ozaro chambarchas boglanib ketadilar va fond samaradorligining konkret qiymatlarini aniqlaydalar.

Korrelyatsion regressiv tahlilning turi bolgan kop omilli regressiya usullarni yol ta'mirlash qurilish boshqarmalari faoliyatini xarakterlovchi korsatkichlarga nisbatan qollanishi natijasida (100 ta tashkilot majmui miqyosida), fond samaradorligiga ta'sir etuvchi muhim tort omilini aks ettiruvchi quyidagi tenglamani olish imkonini berdi:

$$U_{q3,401} + 0,012 \cdot X_1 - 0,161 \cdot X_2 - 0,58 \cdot X_3 + 0,001 \cdot X_4$$

Bu yerda X_1 -brigada pudrati uslubida bajarilgan ishlar hajmining salmogi, %;

X_2 -fondlar bilan qurollanganlik (DRSU dagi asosiy ishlab chiqarish fondlari qiymatining asosiy va yordamchi ishlab chiqarishda band bolgan ishlovchilar soniga nisbati), ming som;

X_3 -DRSUning xizmat korsatiladigan yolning har kilometriga togri kelayotgan asosiy ishlab chiqarish fondlarining qiymati, ming som;

X_4 -DRSU tomonidan yil mobaynida bajariladigan ishlar hajmi, ming som.

Tenglama tarkibiga kirgan omillar bilan fond samaradorligi ortasidagi aloqaning tigidligi yuqori. U 0,82 ga teng bolgan kop marta korrelyatsiyalanish koeffitsiyenti bilan

xarakterlanadi. Bu koeffitsiyentning kvadratiga teng bolgan, kop marta determinatsiyalanish (0,67) koeffitsiyenti deb ataluvchi korsatkich shuni korsatadiki, fond samaradorligi variatsiyasining 67% tenglama tarkibiga kirgan omillarning variatsiyasi hisobiga sodir boladi. Tenglama tarkibiga kirmagan barcha boshqa omillarning variatsiyasi fond samaradorligi variatsiyasining 33% gacha ozgarishiga sababchi boladi, bu esa tenglama tarkibiga kirgan omillarning yuqori ahamiyatidan darak beradi.

Fond samaradorligi bir necha omillarning birgalikdagi ta'siri tenglamaga tegishli omillar ozgarishlarining regressiyalarini qoyish yoli bilan aniqlanishi mumkin.

Ishlab chiqarishining asosiy ishlab chiqarish fondlari bilan ta'minlanganligining ortib borishi (X2 va X3 omillari) fond samaradorligining pasayish tendensiyasini keltirib chiqarishiga e'tibor bermiq kerak. Gap shundaki, ishlab chiqarishning asosiy fondlari bilan ta'minlanganligining ortib borishi yanada koproq jonli mehnatni buyumlashgan mehnat bilan almashinib borishiga, buning natijasida, bitta ishlovchiga togri keladigan mehnat vositalari massasining tinimsiz osib borishiga, ya'ni mehnatning fondlar bilan qurollanganligining osib borishiga sababchi boladi. Ishlab chiqarishda band bolgan ishchilar sonini kamaytiruvchi qoshimcha va yordamchi operatsiyalarni mexanizatsiyalashtirish mehnat unumdorligini kotaradi, agar vaqt birligida bajariladigan ishlar hajmi ozgarmay qoladigan bolsa, fond samaradorligining pasayishiga olib keladi, ishdan ozod bolgan ishlovchilar esa boshqa korxonalarga otkaziladilar. Bunday vaziyat bizning xalq xojaligimizning juda kop tarmoqlari rivojlanishida onlab yillar davomida tipik axvol bolib keldi. Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishning yaxshilanishi, asosiy fondlar massasi osishidan kora mahsulot ishlab chiqarishning tezroq osishiga erishish, fondlar bilan qurollanganlikka nisbatan mehnat unumdorligi osish tempining ilgariroq bolishiga erishish fond samaradorligining kamayish tendensiyasiga chek qoyishi kerak. Bunda yol tashkilotlarining asosiy fondlarining bir birligiga togri keladigan xizmat korsatadigan yollarning uzunligi ortib borishi kerak boladi.

Asosiy fondlardan foydalanish bilan yol xojaligi tashkilotlarining ishlab chiqarish quvvatlarining optimallashtirish va osib borish masalalri uzviy ravishda bogliq bolib, buning ma'nosi shuki, belgilangan ishlab chiqarish dasturi strukturasi, qabul qilingan smenalik, ishlab chiqarish resurslaridan tolaqonli foydalanishni ta'min etuvchi ishlab chiqarishni va mehnatni tashkil etish sharoitida, maksimal imkoniyat darajasida oz kuchlari bilan

qurilish montaj ishlari hajmini bajarishlari kerak. Amaliy hisob kitoblarda resurslardan, xususan, asosiy fondlardan foydalanish darajasi bazis yili boyicha, uning hisob kitob qilinayotgan yilda mumkin bolgan ozgarishlarini hisobga olgan holda aniqlanadi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlarining quvvatini belgilovchi ish hajmi korsatkichiga otish asosiy ishlab chiqarish asosiy fondlarining yillik ortacha qiymatini progressiv (ijtimoiy zaruriy) fond samaradorligiga kopaytirish orqali aniqlanishi mumkin. Bunda fond samaradorligi har bir tashkilot uchun quyidagi shart sharoitlarga bogliq ravishda ozining ma'lum bir qiymatiga ega boladi:

- ishlab chiqarish dasturidagi ishlar strukturasi;
- narxlar hosil bolishining iqtisodiy geografik omillari;
- tabiiy iqlim sharoiti omillari;
- mehnatning fondlar va mexanizatsiya bilan qurollanganlik darajasi;

material resurslar iste'mol qilishda ozlarining yordamchi ishlab chiqarishlarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar salmogi;

- asosiy fondlardan foydalanishning yillik va sutkalik rejimlari.

Ushbu omillar har bir alohida tashkilotlar uchun alohida ahamiyat kasb etganligi sababli, har qaysi tashkilot uchun fond samaradoligining progressiv qiymati har xil bolishi mumkin. Bundan korinib turibdiki, asosiy ishlab chiqarish fondlari qiymatlari bir xil bolgan korxonalarda ham, bunday uslubda hisob kitob qilinganda, ularning ishlab chiqarish quvvatlari har xil boladi.

Bunday uslub bilan hisoblangan ishlab chiqarish quvvati korxona shart sharoitlaridan olingan funksiya bolib, mazkur korxonada ishlar hajmini oshirish boyicha mavjud ishlab chiqarish rezervlarini aniqlashda ishlatilishi mumkin.

Konkret holatlarda yol ta'mirlash qurilish tashkilotlari tomonidan amalda bajarilgan ishlar hajmi ularning ishlab chiqarish quvvatlariga nisbatan yuqori yoki past bolishi mumkin. Ular koplav va har xil omillarga bogliqdirlar.

Hozirgi kunda asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligini oshirish har bir yol tashkilotining muhim ehtiyojiga aylanib bormoqda. Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligini oshirishning ektensiv va intensiv yollari bor.

Ektensiv yol asosiy fondlardan foydalanish vaqtini oshirishni bildiradi, ya'ni yil mobaynida ishlanadigan soatlar miqdorini kopaytirishni. Buning uchun ishlarning

sezonligi bilan bogliq bolgan yoqotilish vaqtlarini qisqartirish, yol qurilish mashinalarini qish paytlarida ham maksimal yuklanganlik darajasida ishlatish kerak boladi.

Mashinalarning ishda bolish vaqtlarini oshirishda ularni ikki, uch smena ishlatish muhim ahamiyatga ega, lekin yol xojaligida mashinalarning smenalilik koeffitsiyentining ortishi oz navbatida masalalarni keltirib chiqaradi. Bunday muammolar qatoriga yol tashkilotlarining mexanizator kadrlar bilan, injener texnik xodimlar bilan ta'minlanishi masalalarini qoyish mumkin. Undan tashqari smena ichida sodir boladigan mashina va uskunalarining nosozligi, ehtiyot qismlarning yetishmasligi, yonilgi moylash materiallari yoqligi, ish fronti, qurilish materiallari va konstruksiyalari, avtotransport vositalari, mehnat intizomining buzilishi bilan bogliq bolgan yoqotishlarni qisqartirishga harakat qilish kerak.

Ta'mirlashni kutishda va me'yoridan ortiq ta'mirlash ishlarida mashinalarning kutib qolishlari, yol qurilish mashinalarining smena orasida emas, balki toliq kun mobaynida ish vaqtlarini yoqotishning eng asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Ta'mirlashni kutib qolish bilan bogliq bolgan vaqt yoqotishlar, mashinalarning tosatdan buzilib qolishlarini oldini olish maqsadida, sistematik tarzda texnikalarning holatlarini nazorat qilib turish, oz vaqtida va sifatlar texnik xizmat korsatish, kundalik texnik korik otkazish hisobiga qisqartirilishi mumkin.

Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligini oshirishda ektensiv yol bilan bir qatorda, vaqt birligi ichida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorini oshirishni bildiruvchi intensiv yoldan ham foydalaniladi. Buning uchun ishlarni bajarish texnologiyalarini mukammallashtirish, mexanizatorlar ishini tashkil etishning ilgor usullarini qollash, mashinalarning konstruktiv imkoniyatlaridan iloji boricha tolaqonli foydalanish kerak boladi.

Mavjud mashinalarni ish unumdorliklarini hisobga olgan holda ish turlari boyicha optimal taqsimlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada zamonaviy iqtisodiy matematik uslublardan foydalangan holda alohida ish turlarini bajaruvchi otryadlar va zvenolar komplektlash, yol qurilish tashkilotlaridagi mashinalar parkini togri komplektlash ham katta ahamiyatga ega.

Asosiy fondlar tarkibiga kiruvchi avtomobil yollari ko'plab omillar ta'sirida tabiiy va jihatdan eskiradilar. Yol tashkilotlarining buxgalteriyasida buxgalterlik hisobi va hisobotlarida avtomobil yollarining eskirishi davlat byudjetidagi muassasa va

tashkilotlarga qarashli asosiy fondlarning eskirishi sifatida aniqlanadi va aks ettiriladi. Bu maqsadda «Yollar va yol inshootlari», «Yollar va yol inshootlaridagi», «Yollar va yol inshootlaridagi fondlar» va «Yollar va yol inshootlarining eskirishi» subschetlaridan foydalaniladi.

Yollarning eskirishi boyicha yeyilish summasi har bir yilning oxirida tegishli inventar ob'ektlarning hisobot yili oxiriga bolgan balans qiymatini (hisobot yilining qaysi oyida sotib olinganligi yoki qurilganligidan qat'iy nazar) belgilangan yillik yeyilish me'yoriga kopaytirib hisoblanadi. Balans qiymati eskirishni hisobga olmagan holda dastlabki yoki boshqacha aytganda tiklanishi lozim bolgan qiymatini bildiradi.

U №01 «Asosiy mablaglar» aktiv schetning №01-1 «Yollar va yol inshootlari» nomli aktiv subschetida aks ettiriladi. Hisobot yili uchun aniqlab chiqilgan yeyilish (eskirish) summasi №85-1 «Yollar va yol inshootlaridagi fondlar» passiv subschetining debit qismida va №02-1 «Yollar va yol inshootlarining yeyilishi» nomli passiv subschetning kredit qismida aks ettiriladi. Bu schetlarning ja'mlari tegishli tarzda vaqti-vaqti bilan balansning «Avtomobil yollari tasarrufi» moddasida aks ettiriladi.

Balansning «aktiv» qismida (chap tomonida) aks ettiriladigan schet va subscheilar aktiv, balansning «passiv» (ong tomonida) aks ettiriladiganlari esa passiv deb ataladi.

Yol mulklari boyicha yillik yeyilish me'yorlari

Yeyiluvchi asosiy fondlarning turlari va guruhlar	Kod	Yillik me'yor
Yogoch va yogoch tayanchli kopriklardan tashqari bolgan barcha turdagi va konstruksiyadagi kopriklar	2033	1,0
Yogoch va yogoch tayanchli metall kopriklar	2034	5,0
Betondan, toshdan, choyandan bolgan (trubalar) quvurlar va temir beton novlar (lotoklar)	2036	1,0
Umum foydalanish avtomobil yollarining yer polotnosi	2057	1,0
Umum foydalanish yollarining qoplamalari:		
-sementobeton	2058	2,5
-asfaltobeton	2059	3,3
-qoraheben va qora shagal	2060	5,0
-beton yoki tosh asosga qoyilgan mozaikali yoki		

bruschatkali yolaklar (mostovoe)	2061	2,0
----------------------------------	------	-----

Avtomobil yollarining qayta tiklash yol tashkilotlari ishlab chiqarish faoliyatining muhim predmeti hisoblanadi. Yollarni qayta tiklash boyicha bajarilgan ishlarga bolgan xarajat, ularni qabul qilib olingandan song ikki yonalish boyicha hisobdan chiqariladi.

Ta'mirlangan yollar yeyilishining kamayishiga: №02-1 «Yollar va yol inshootlarining yeyilishi» subschetining debitiga va №85-1 «Yollar va yol inshootlaridagi fondlar» subschetining kreditiga.

Yollar va yol inshootlarining inventar qiymatlarining ortishiga:

№01-1 «Yollar va yol inshootlari» subschetining debitiga va №85-1 «Yollar va yol inshootlaridagi fondlar» subschetining kreditiga.

Bu schetlarning ja'mlari ham davriy ravishda «Balansning avtomobil yollari tasarrufi» moddasida tegishli tarzda aks ettiriladi.

Mablaglarning kop qismi yollarni kengaytirilgan qayta ishlab chiqarishga ta'mirlash uchun sarflanishi va shunga mos ravishda ta'mirlash qiymatlarining ortib borishi shunday holatni yuzaga keltiradiki, natijada ba'zi yollarni ta'mirlashga mablaglar yetishmovchiligi tufayli ta'mirlashlar orasidagi davrlarning chozilib ketishiga va tabiiy yemirilish oqibatida yollarning transport tasarruf sifatlarining pasayib ketishiga olib keladi. Eng umumlashgan korinishda bu holat kop yol tashkilotlarida «Yollar va yol inshootlarining yeyilishi» moddasida aks etadigan summasining yildan yilga ortib borishida oz aksini topadi.

Yollarning eskirishi natijasida transport tasarruf korsatkichlarining yomonlashuvi vaqti kelib shunday darajaga yetadiki, bunda yollar xarajatlanuvchi tarkib ishining loyiha boyicha kozda tutilgan korsatkichlarini va bu degan soz, yollar qurilishiga sarflangan kapital mablaglarning loyihada aniqlangan samaradorligini ta'minlay olmay qoladilar.

Ta'mirlash loyihalarida, bu ishlarni bajarish uchun tuzilgan smetalarda, avtomobil yollarini ta'mirlash xarajatlari me'yorlarida umumiy xarajatlar summasida oddiy va kengaytirilgan qayta ishlab chiqarish xarajatlari ajratib korsatilmaydi. Shunga qaramay birinchi turdagi xarajatlarni me'yorlash mumkin, chunki uning miqdori va davriyligi yol qoplamasining turi, tarkibi, yoldagi harakat rejimiga muvofiq ravishda aniqlansa, ikkinchi turdagi xarajatlar miqdori avtomobil yollari doimiy elementlarining zamonaviy harakat talablariga javob bera olmasligi (harakatlanish qismining kengligi, qiyaliklar,

korinish masofalarining ta'minlanishi, sun'iy inshootlarning yuk kotarish qobiliyatlari va gabarit olchamlari) kabi korsatkichlarga bogliq boladi. Bunday nomutanositliklarni yoqotish uchun bajarilishi kerak boladigan ishlar hajmi, ularni amalga oshirilish muddatlari har bir yol uchun mutlaqo individual bolib, tabiiy yeyilish oqibatlarini yoqotish boyicha bajariladigan ishlar hajmi va muddatlaridan kora koproq boshqa omillarga bogliq boladi.

Amaldagi harakat intensivligi yolga berilgan texnik kategoriyaning yuqori chegarasidan ortib ketgan hollarda, yolni yuqoriroq texnik kategoriya otkazish uchun uni qayta qurish masalasini qoyishga rasmiy ravishda asos paydo boladi, ya'ni uni rekonstruksiya qilishga. Uning konkret bajarilishi muddati esa sarflanishi kerak bolgan kapital mablaglarning samaradorligi hisob kitoblari bilan asoslanishi kerak.

Yol xojaliklarining, byudjet moliyalashtirishidan tashqari, ya'ni xojalik hisobida bolgan asosiy fondlarni qayta tiklash amortizatsiya ajratmalari hisobiga amalga oshiriladi.

Asosiy fondlarni oddiy qayta ishlab chiqarish (tiklash) uchun mablaglar ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga bilgilangan me'yorlar va hajmda asosiy fondlarning yeyilishini aks ettiruvchi amortizatsiya ajratmalarini kiritish yoli bilan hosil etiladi (yigilib boriladi).

Amortizatsiya ajratmalarining umumiy uyushmasi u yoki bu inventar ob'ekt uchun butun xizmat muddati mobaynida toliq yemirilish sodir bolgach, uni tasarrufidan chiqarilganda almashtirish uchun, hamda xizmat muddati davomida kapital ta'mirlashlar uchun va ba'zan tasarruf jarayonida ularni ba'zan tasarruf jarayonida ularni modernizatsiya qilish uchun mablaglar yigilib borishini ta'minlashi kerak. Bir yillik amortizatsiya ajratmasining miqdori, amortizatsiya umumiy uyushmasini uning bir yillik xizmatiga togri keladigan miqdorida aniqlanadi.

$$A = \frac{\Phi + K_p + M - \Phi_0}{T}$$

bu yerda, Φ – asosiy fondlar qiymati;

K_r – butun xizmat muddati uchun kapital ta'mirlashlar qiymati;

M – xuddi shu muddat mobaynida modernizatsiyaga qilinadigan xarajatlar;

Φ_0 – asosiy fondlarning qoldiq qiymati;

T – me'yoriy xizmat muddati.

Yillik amortizatsiya uyushmasining asosiy fondlar qiymatiga bolgan foiz nisbatiga amortizatsiya ajratmalarining me'yori deyiladi, ya'ni

$$H = \frac{A}{\Phi} \cdot 100$$

Amortizatsiya ajratmalarining me'yorlari asosiy fondlarning tabiiy va ma'naviy eskirishlarini hisobga olgan holda belgilangan.

2 tonnagacha yuk kotaruvchi yuk avtomobillari uchun amortizatsiya me'yorlari ular qiymatidan har 1000 km bosib otilgan masofa uchun belgilangan.

Binolar va inshootlar boyicha amortizatsiya ajratmalarining me'yorlari ularning konstruksiyasi va kapital qurilganligiga bogliq ravishda gishtni va temir beton binolar uchun 2,4-4,7%, yogochdan bolgan binolar uchun 7,0% etib belgilangan. Uy joy binolari uchun amortizatsiya ajratmalari faqat ularni kapital ta'mirlash uchungina hisoblanadi.

Barcha asosiy fondlarga amortizatsiya ajratmalari oyma-oy hisoblab boriladi, faqat belgilangan tartibda konservatsiyaga otkazilgan ob'ektlar bundan mustasno. Ta'mirlashda yoki toxtab turib qolgan mashinalar uchun amortizatsiyani hisobga olish toxtatilmaydi. Ijaraga berilgan asosiy fondlar uchun amortizatsiya ajratmasi ijaraga beruvchi tomonidan hisoblanadi.

Amortizatsiya ajratmalari fondlarining xizmat muddatidan qat'iy nazar hisoblanaveradi. Agar asosiy fondlar tarkibiga kiritilgan ob'ekt, xizmat muddati tugamasdan turib ishdan chiqsa, u holda uning ma'lum bir qismi qiymati yaratiladigan mahsulotga otmasdan qolib ketadi. Natijada zarar koriladi va bu zararining miqdori asosiy fondning likvidatsiya qilinish vaqtiga bolgan qoldiq qiymati bilan, uni likvidatsiya qilishdan tushgan mablag ortasidagi farqga teng boladi. Bu zarar moliyaviy faoliyat natijasiga, ya'ni foydalar va zararlar schetiga otkaziladi. Bunday holatlarda tasarruf etilishi toxtatilgan ob'ektlarni oz vaqtida hisobdan chiqarish muhim ahamiyatga ega. Aks holda, ularning ishdan chiqishi bilan bogliq bolgan zararlar yashiringan holda qolib, ob'ektlar avvalgidan asosiy fondlar hisobida turaveradigan va qurilish va yol mashinalari tasarrufi xarajatlari boyicha qurilish montaj ishlari tannarxining ortishiga sababchi boladilar. Va aksincha, belgilangan me'yorlarga nisbatan ob'ektlarning ishlash muddatlarining uzayishi yol qurilish (ta'mirlash) tashkilotiga amortizatsiya ajratmalari korinishidagi qoshimcha mablaglarga ega bolish imkonini beradi.

Asosiy fondlar boyicha amortizatsiya ajratmalari me'yorlangan miqdorda qurilish mahsulotining narxiga kiradi. +qurilish va ta'mirlash qurilish ishlari uchun

moliyalashtiruvchi tashkilot smeta narxlari boyicha tolovlarni amalga oshirar ekan, u qurilish (ta'mirlash qurilish) tashkilotiga, asosiy fondlardan togri foydalanish sharoitida, tegishli amortizatsiya uyushmalarini ham tolab turgan boladi. Ammo amalda hisoblangan va mahsulot tannarxiga kirgizilgan amortizatsiya miqdori amalda mavjud bolgan asosiy fondlar va ulardan foydalanish rejimiga bogliq ravishda smeta narxiga kiruvchi uyushmadan kora koproq yoki kamroq bolishi mumkin. Asosiy fondlarning ortiqcha bolishligi yoki ulardan yomon foydalanish amalda mahsulot narxiga kiruvchi me'yorlangan darajadagidan kop amortizatsiya hisoblanishiga va bu modda boyicha zararning paydo bolishiga olib keladi.

Asosiy fondlarning har bitta ob'ektiga amalda ulardan qanday foydalanilayotganligidan qat'iy nazar amortizatsiya hisoblanadi. Shu sababli qurilish va yol mashinalari ishini tashkil etishni yaxshilash, ularga texnik xizmat korsatish va ta'mirlash usullarini takomillashtirish mashinalarning yillik ish kunlari sonini orttirib, amortizatsiya ajratmalari salmogining kamayishi hisobiga mashina smena tannarxining kamayishiga olib keladi.

Yol tashkilotlari butun amortizatsiya ajratmasi uyushmasidan mustaqil ravishda, ularni ishlab chiqarish va fan texnikani rivojlantirish yoki shunday ishlarga moljallangan boshqa fondlarga yonaltirish orqali foydalanadilar.

Amortizatsiya ajratmalari asosiy fondlarni qayta ishlab chiqarish (tiklash) uchun xizmat qiladigan korxonaga tegishli bolgan mablaglar manbalarining biri bolib hisoblanadi. Asosiy ishlab chiqarish fondlarini toldirib turish uchun, foydadan tasdiqlangan normativlar asosida, ishlab chiqarishni, fan texnikani rivojlantirish fondiga mablaglar ajratiladi. Undan tashqari ushbu fondga hisobdan chiqib ketayotgan asosiy fondlarni realizatsiya etiladigan boladigan tushumlar toliq yonaltiriladi.

Korxonalar ozlarining ishlab chiqarishni, fan texnikani rivojlantirish fondlaridan, ishlab chiqarishni tashkil etishni mukammallashtirish, uni texnik jihatdan qayta jihozlash va rivojlantirish, mehnatni ilmiy tashkil etish tadbirlarni joriy etish, yangi texnikani joriy etish uchun bankdan olingan ssudalar uchun qarzlarni tolash, qisqasi asosiy fondlarni oddiy va kengaytirilgan qayta ishlab chiqarish (tiklash) maqsadlarida erkin va bermalol foydalanadilar.

Nazorat uchun savollar.

- 1.Yol tashkilotlarining ishlab chiqarish va noishlab chiqarish (ishlab chiqarishda ishtirok etmaydigan) asosiy fondlari ortasidagi farq nimada?
2. Asosiy fondlarni yeyilishni hisobga olgan holda tiklanish qiymati boyicha baholash qanday axborotni beradi?
- 3.Yol tashkilotining asosiy ishlab chiqarish fondlariga ehtiyojini qanday aniqlash mumkin?
- 4.Asosiy fondlardan foydalanish samaradorligining natural va qiymat korsatkichlari qanday amaliy ahamiyatga ega?
- 5.Korrelyatsion regression tahlil uslublaridan foydalanib asosiy fondlardan foydalanishni tahlil etish natijasida qanday xulosalarga kelish mumkin?
- 6.Asosiy fondlardan foydalanishni yaxshilashning qanday yollari bor?
- 7.Asosiy fondlar boyicha amortizatsiya ajratmalarining vazifasi nima va ulardan qanday tartibda foydalaniladi?

Mavzu-4. Yol xojaligi tashkilotlarining aylanma kapitallari

Reja:

- 4.1. Yol xojaligida aylanma mablaglar va kapitalning iqtisodiy hususiyatlari va vazifalari.
- 4.2. Aylanma mablaglarni me'yorlashtirish va rejalashtirish.
- 4.3. Aylanma mablaglardan foydalanish korsatkichlari.

Asosiy iboralar va tushunchalar: Ishlab chiqarish aylanma fondlari, muomala fondlari, ishlab chiqarish zahiralar, tugallanmagan ishlab chiqarish, kelgusi davr harajatlari, tayyor mahsulot, pul mablaglari, hisob-kitoblardagi mablaglar, me'yorlanadigan va me'yorlanmaydigan aylanma mablaglar, normativlar, korxonaning o'ziga tegishli bolgan aylanma mablaglar, qarzga olingan mablaglar, fond sigimdorligi, aylanuvchanlik, aylanish davri, aylanma mablaglar aylanuvchanligini tezlashtirish va ular miqdorini kamaytirish.

Aylanma mablaglar iqtisodiy kategoriya sifatida kengaytirilgan qayta ishlab chiqarish jarayonini ta'minlaydilar va ikki xil korinishdi boladilar – ishlab chiqarish aylanma fondlari va muomala fondlari korinishida. Ishlab chiqarishning aylanma fondlari

bitta ishlab chiqarish siklida ishtirok etib, o'zining buyum korinishini o'zgartiradilar va o'z qiymatlarini tayyorlagan mahsulot qiymatiga toliq otkazadilar.

Muomala mablaglari (hisob-kitoblardagi mablaglar, kassadagi va schetlardagi pul mablaglari) toxtovsiz ravishda doimo aylanma fondlarning tovar korinishidagi pul korinishiga, pul korinishidagi tovar korinishiga aylanib turishlarini, ya'ni qayta ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydilar.

Aylanma mablaglar harakati hisob butun xalq xojaligi boyicha, tarmoqlar va alohida korxonalar boyicha olib boriladi. Xalq xojaligi strukturasi aylanma mablaglarni quyidagi elementlar boyicha taqsimlanishini ko'zda tutadi: tovar-material boyliklar, jonatilgan tovarlar va korsatilgan xizmatlar, pul mablaglari, debitorlar, boshqa aylanma mablaglar.

Oz navbatida, tovar-material boyliklar ishlab chiqarish zahiralar, tugallanmagan ishlab chiqarish, kelgusi davr harajatlari, tayyor mahsulot, tovarlar va hokazolardan tashkil topadi.

Aylanma mablaglarning doimiy ravishda ishlab chiqarish sferasidan muomala sferasiga, songra yana ishlab chiqarish sferasiga o'tib turishi, mablaglarning aylanishi deb nomlanadigan iqtisodiy jarayonni xarakterlaydi. Aylanish tezligi qanchalik yuqori bolsa, yo'l xojaligida ishlab chiqarish jarayonini normal kechishligi uchun shunchalik kamroq mablag kerak boladi.

Yo'l xojaliklari aylanma mablaglarining tarkibi umumiy xalq xojaligidagi aylanma mablaglar tarkibi bilan deyarli bir xil, lekin yo'l xojaliklarining vazifalari va faoliyatlariga bogliq bolgan oz xususiyatlariga ega.

Yo'l xojaliklari uch xil turdagi faoliyat boyicha xarakterlanadilar: pudrat qurilishi, yollarni tasarruf etish, sanoat ishlab chiqarishi. Har qaysi faoliyat turi boyicha aylanma mablaglarni balans moddalari boyicha yagona usulda guruhlashtiriladi.

I. Ishlab chiqarish aylanma fondlari.

A. Ishlab chiqarish zahiralar (asosiy materiallar, konstruksiyalar va detallar, kam qiymatli va tez yeyiluvchi predmetlar, boshqa materiallar va yonilgi).

B. Ishlab chiqarishdagi mablaglar (tugallanmagan ishlab chiqarish, kelgusi davr harajatlari).

II. Muomala fondlari.

A. Tayyor mahsulot;

B. Pul mablaglari;

V. Hisob-kitoblardagi mablaglar.

Asosiy materiallar, konstruksiyalar, detallar (sheben, shagal,qum, gisht, yigma konstruksiyalar, qurilish va arxitektura detallari) ishlab chiqariladigan mahsulotning buyumlashgan asosini tashkil qiladi.

Kam qiymatli va tez yeyiluvchi predmetlarga xojalik inventarlari, hizmat muddati bir yilgacha va narxi 10000 som gacha bolgan asbob-uskunalar kiradi.

Boshqa materiallar va yonilgi qurilish mahsuloti tarkibiga buyum sifatida kirmaydi.

Tugallanmagan ishlab chiqarish – bu buyurtmachiga topshirilmagan va haqi tolanmagan, tugallanmagan qurilish mahsuloti yoki qurilish montaj ishlaridir. Tugallanmagan ishlab chiqarish yol tashkilotlarining balansida hisobga olinadi.

Kelgusi davr harajatlari-ishlab chiqarishga birdaniga qilinadigan, lekin mahsulot yoki bajarilgan ishlar tannarxiga asta-sekin ma'lum qismlarda otkaziladigan harajatlardir. Bu harajatlarning asosiy maqsad vazifasi-oldinda kutilayotgan ishlab chiqarish jarayoniga tayyorgarchilikdan iborat. Yol xojaliklarida kelgusi davr harajatlariga quyidagilar kiradi:

- titulda hisobga olinmagan vaqtinchalik inshootlar va moslamalarga boladigan harajatlar;

- mashinalarni tasarruf etish qiymatlariga kiruvchi-ularni qurilish maydoniga yetkazib kelish va joyida montaj qilishga birdaniga boladigan harajatlar;

- trassa boylab vaqtinchalik tosh materiallari karerlarini ochishga boladigan harajatlar.

Yol xojaligida tayyor mahsulot faqat sanoat ishlab chiqarishidagina hisobga olinadi va qurilish hamda tasarruf faoliyatlarida u deyarli yoq, chunki buyurtmachi uchun tayyorlangan mahsulot toplanib qolmaydi, omborxonada saqlanmaydi va darhol ishlatila boshlaydi.

Buyurtmachilar bilan hisob-kitoblardagi mablaglar bu yol tashkilotlari tomonidan bajarilgan ishlar uchun taqdim etilgan schetlardagi, lekin hali tolov muddati yetib kelmagan mablaglardir.

Aylanma mablaglarni rejalashtirish quyidagilarni kozda tutadi:

-aylanma mablaglarning alohida elementlari boyicha me'yorlarni hisoblash (kun, %);

-tegishli elementlar boyicha bir kunlik aylanish uyushmasini aniqlash (pul korinishida);

-pul korinishida korxonaning oziga tegishli aylanma mablaglar normativlarini aniqlash (som);

-korxonaning oz aylanma mablaglari boyicha belgilangan normativlarni qoplash manbaalarini aniqlash.

Mablaglarni limitlashtirish nuqtai nazaridan olganda me'yorlanadigan va me'yorlanmaydigan aylanma mablaglar mavjud. Me'yorlanuvchi aylanma mablaglarga ishlab chiqarish zahiralar, tugallanmagan ishlab chiqarish, kelgusi davr harajatlari va buyurtmachilarga bajarilgan ishlar uchun hisob-kitoblardagi mablaglar kiradi.

Me'yorlanmaydiganlarga barcha turdagi debitorlik qarzlari: buyurtmachilar uchun bajarilgan, lekin oz vaqtida tolanmagan hisob-kitobdagi mablaglar, jonatilgan tovarlar va korsatilgan hizmatlar va boshqalar uchun haqlar kiradi. Bu mablaglarning miqdori operativ ravishda aniqlanadi.

Me'yorlashtirish-aylanma mablaglarni tashkil etish va ulardan foydalanishni nazorat etishning muhim vositasidir. Me'yorlashtirishning togri tashkil etilishi qurilishni zarur resurslar bilan ta'minlash va ulardan ratsional foydalanish sharoitini yaratadi.

Aylanma mablaglarni me'yorlashtirish-bu har bir pudratchi tashkilot boyicha ularning zaruriy minimal miqdorini toligicha va alohida elementlari boyicha belgilashdir.

+qurilish faoliyati boyicha aylanma mablaglarning miqdori davlat pudrat tashkilotlarida aylanma mablaglarni me'yorlashtirish togrisidagi instruksiyaga muvofiq ravishda belgilanadi.

Belgilangan normativ ehtiyoji chegarasida korxonalar ozlariga tegishli bolgan aylanma mablaglar bilan ta'minlanadilar.

+qurilish tashkilotida oziga qarashli aylanma mablaglarning pul korinishidagi normativi rejalashtirilayotgan davr oxirida hisoblanadi, normativga nisbatan asoslangan tarzda boladigan barcha ogishlar qarz mablaglar hisobiga qoplanadi.

Pudratchi qurilish yoki tasarruf tashkiloti uchun kerak boladigan aylanma mablaglarning miqdori konkret sharoitga-ishlar hajmi va strukturasi, materiallar sarfi, mehnat sarfi, ta'minot xarakteri va komplektlash, buyurtmachilar bilan hisob-kitob qilish

shartlariga bogliq boladi. Shu sababli aylanma mablaglarni rejalashtirish va me'yorlashtirish tovar-material boyliklari strukturasining har bir tashkil etuvchi boyicha alohida amalga oshiriladi.

Me'yorlashtirishning asosida yol tashkilotlari bolimlarining konkret ish sharoitlarini hisobga oluvchi aylanma mablaglar me'yorlarini ishlab chiqish yotadi. Moddiy boyliklar va harajatlarning ba'zi turlari boyicha oborot mablaglarining har qaysi elementi boyicha me'yorlar togridan-togri hisob-kitob qilish uslubi yordamida ishlab chiqiladi. Me'yorlarni ishlab chiqishda, aylanma mablaglardan foydalanish samaradorligini oshiruvchi, materiallar va mehnat harajatlarini kamaytiruvchi, moddiy-texnika ta'minotini yaxshilovchi, buyurtmachilar va yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblarni mukammallashtiruvchi, hujjatlar aylanishini tezlashtiruvchi, tashkiliy-texnikaviy tadbirlar hisobga olinishi kerak. Bir xil ish profiliga ega bolgan yol qurilish tashkilotlari uchun, ya'ni ta'minot va bajarilgan ishlar uchun hisob-kitoblari oxshash tashkilotlar uchun, yuqori tashkilot aylanma mablaglar elementlari boyicha tipik me'yorlar ishlab chiqishi mumkin. Me'yorlar qator yillar mobaynida amal qilib, vaqti-vaqti bilan texnologiyaning ozgarishi va qurilish ishlab chiqarishini tashkil etish, ularning strukturasini va xarakteri, moddiy-texnika ta'minoti rejalari, bajarilgan ishlar uchun hisob-kitoblar tizimi va boshqa reja korsatkichlarida ozgarishlar sodir bolgan holatlarda qayta korib chiqiladi va aniqlashtiriladi.

Aylanma mablaglarning elementlari boyicha tasdiqlangan me'yorlar asosida yol qurilish tashkilotining moliyaviy xodimlari har yili joriy rejani tuzishda korxonaga tegishli aylanma mablaglar normativini, yillik reja korsatkichlariga asoslanib, pul korinishida aniqlab chiqadilar.

Aylanma mablaglarning pul korinishida ifodalangan normativi N reja boyicha bir kunlik reserslar harajatini (masalan, asosiy materiallar) zahira kunlarining umumiy me'yoriga harajat miqdori esa yillik resurslar iste'mol hajmini yildagi kunlar soniga bolib topiladi:

$$H = \frac{M}{365} \cdot H_n$$

bu yerda, M-materiallar iste'molining yillik hajmi, ming som;

N_p -zahira kunlari soni, kun

Ishlab chiqarish zahiralarini rejalashtirish

Ishlab chiqarish jarayonining bir maromlilik va uzluksizligini ta'minlash uchun yol xojaligi bolimlari ish sharoitiga togri keladigan ishlab chiqarish zahiralar bilan ta'minlangan bolishlari kerak. zahiralar tashkil etish zaruriyati shundaki, alohida turdagi asosiy materiallar turlari boyicha yetkazib berishlar miqdori u materiallarni iste'mol qilish muddatlari bilan mos kelmaydi.

Davrdan davrga otuvchi zahiralar-bu yol tashkiloti uchun zaruriy bolgan rejadagi material resurslardir.

Davrdan davrga otuvchi materiallarning umumiy zahirasi quyidagilarni kozda tutadi:

- materiallarning yetkazib berilishlari orasidagi omborxonada bolish vaqtlari
- ya'ni joriy zahira N_{tek} (M_{joriy})
- materiallarni texnologik jihatdan ishlab chiqarishga tayyorlash vaqti, tayyorgarchilik zahirasi N_{podg} ($N_{tayyorg.}$)
- tolov hujjatlarining yetib kelishi bilan moddiy boyliklar yetib kelishi bilan moddiy boyliklar yetib kelishi orasidagi vaqt farqi-transport zahirasi $N_{tr.}$
- materiallarning qurilish tashkiloti omborxonasida kafolatlangan zahira sifatida bolish vaqti, N_{gar} ($N_{kafolat}$)

$$H_{n.3.} = H_{mek} + H_{no\partial z} + H_{mp} + H_{zap}$$

Joriy zahiraning miqdori materiallarning yetib kelish vaqtlari va ularni toxtovsiz iste'mol etilishlari bilan bogliq. U yetkazib berishlarning vaqtlari bilan togri-togri bogliq, chunki materiallar qanchalik tez-tez keltirilib turilsa, shunchalik joriy zahira miqdori kamroq boladi. Joriy zahira me'yori odatda ikkita yetkazib berishlar orasidagi vaqt intervalining 50% miqdorida qabul qilinadi.

Tayyorgarchilik zahirasi komplektlanish, materiallar sifatini laboratoriyada tekshirish, materialni qabul qilish va omborxonadan yetkazib olib kelish vaqtlarini hisobga oladi.

Transport zahirasi moddiy boyliklarning temir yol orqali yetib kelishi vaqti bilan tolav hujjatlarini pochta orqali yetib kelish vaqtlari orasidagi farqdan iborat.

Kafolat zahirasi yetkazib berishlardagi bir maromlilikni kutilmagan holda buzishlarini oldini olish uchun kerak. Uning miqdori joriy zahira me'yorining 50% miqdorida qabul qilinadi.

Korxonaning oziga tegishli bolgan aylanma mablaglar me'yori, ya'ni yonilgi va boshqa materiallar zahirasi hosil qilish uchun zarur bolgan mablaglar me'yori ham, rejalashtirilayotgan davrdan oldingi yilda amalda mavjud bolgan ortacha ma'lumotlarga asoslanib, kunlarda belgilanadi.

Kam qiymatli va tez yeyilib ketadigan predmetlar zahirasi hosil qilish uchun kerak boladigan aylanma mablaglar me'yori ham rejalashtirilayotgan yildan avvalgi yil hisobotlari asosida aniqlanadi va bir ishlovchiga nisbatan pul korinishida belgilanadi.

Aylanma mablaglarni ishlab chiqarish jarayonida me'yorlashtirish

Ishlab chiqarish jarayonida band bolgan aylanma mablaglar tarkibining eng kop qismini tugallanmagan ishlab chiqarishdagi mablaglar tashkil etadi. Ularning miqdori bajarilgan ishlar uchun qabul qilingan tolovlar tizimiga bogliq.

Tugallanmagan ishlab chiqarish boyicha aylanma mablaglarni me'yorlashtirishda hisob-kitoblar ob'ektlar boyicha alohida-alohida amalga oshiriladi, ya'ni barcha ishlar tugagandan song tolovlar amalga oshiriladigan, tugallangan bosqichlar uchun oraliq tolovlarsiz tolov amalga oshiriladigan va reja boyicha bajarilgan ishlar hajmi uchun har oyda tolovlar amalga oshiriladigan ob'ektlar boyicha va hokazo.

Tugallanmagan ishlab chiqarish uchun aylanma mablaglarning normativi, qurilish montaj ishlariga boladigan ortacha bir kunlik harajat miqdoriga, mablaglarning tugallanmagan ishlab chiqarish jarayonida bolish vaqtiga va harajatlarning osib borish darajasiga bogliq boladi. Bajarilgan ishlar uchun (reja boyicha) har oyda muntazam ravishda tolovlar amalga oshirilib tursa, tugallanmagan ishlab chiqarish harajatlari qoplash uchun aylanma mablaglar normativi, korxonaning oz kuchi bilan bajariladigan yillik ish hajmining 10% miqdorida belgilanadi. Barcha ishlar tugatilgandan song yoki ma'lum bir tugatilgan bosqich uchun tolovlar amalga oshiriladigan ob'ektlar boyicha, tugallanmagan ishlab chiqarishga aylanma mablaglar normativi quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$H_{n, n-60} = 3 \cdot D \cdot K \cdot O, \text{ som}$$

bu yerda, Z-smeta boyicha ortacha bir kunlik ishlab chiqarish harajatlari miqdori, som

D-mablaglarning tugallanmagan ishlab chiqarishda bolish vaqti, kun;

K-harajatlarning tugallanmagan ishlab chiqarishda osib borish koeffitsiyenti;

O-ob'ektdagi ishlarining rejadagi tannarxining ularning smeta qiymatiga nisbati.

Harajatlarning osib borish koeffitsiyenti tugallanmagan ishlab chiqarish ortacha hajmini butun ishlab chiqarish sikli davri uchun ob'ektning qiymatiga bolib topiladi. Harajatlar bir maromda ortib boradigan holatlarda tugallanmagan ishlab chiqarish uyushmasini, ishlab chiqarish siklining boshlanishi va tugallanishiga ob'ekt qiymatiga bolib aniqlanadi va u 0,5 ga teng boladi.

Harajatlar bir maromda ortib bormaydigan holatlarda, qurilishning boshlanish davrida qanchalik kop mablag sarflangan bolsa, koeffitsiyentning qiymati ham shunchalik yuqori boladi. Har bitta konkret holat uchun tugallanmagan ishlab chiqarish ishlarining bajarilishi boyicha tuzilgan kalendar reja va harajatlarning etanlar taqsimlanish ma'lumotlari asosida hisoblab chiqilishi kerak.

Kelgusi davr harajatlari uchun aylanma mablaglar normativi oxirgi 2-3 yilda shakllangan qurilish-montaj ishlari hajmidagi bu mablaglarning egallagan miqdori asosida yoki qisob-kitob yoli bilan aniqlanadi.

Muomala sferasidagi aylanma mablaglarni me'yorlashtirish

Muomala sferasidagi aylanma mablaglarning miqdori bajarilgan ishlar uchun schetlar boyicha buyurtmachilarning karzlari pul mablaglari, vaqtinchalik boshqa tashkilotlarda bolgan mablaglar (debitorlar) har qaysi elementlar boyicha alohida – alohida aniqlanadi. Masalan, bajarilgan ishlar uchun buyurtmachilar bilan hisoblashishi uchun aylanma mablaglarning reja boyicha miqdorini hisob-kitob opreatsiyalarini rasmiylashtirish va otkazish uchun zarur bolgan davriylik va vaqt, korxonaning oz kuchi bilan bajariladigan ortacha bir kunlik ish hajmi, ya'ni rejalashtirilgan tannarx boyicha yillik ish hajmini 365 ga nisbati, asosanib hisoblab chiqarish mumkin.

Doimiy kamaymaydigan pul mablaglari qoldigining rejadagi miqdori yol tashkilotini buyurtmachilarga ishlarni topshirish, schetlarni yozish va ularni tolov uchun taqdim etish vaqtlari davrida pul mablaglari bilan ta'min etilishi uchun belgilanadi. Bunda bajarilgan ishlarni buyurtmachilarga topshirish, qabul qilish, hisob-kitob hujjatlarning pudratchi va moliyalashtiruvchi tashkilot banklari ortasidagi pochta aloqalariga zarur boladigan vaqtlar hisobga olinadi.

Yol tashkiloti boyicha aylanma mablaglar normativi, aylanma mablaglarning barcha elementlari boyicha hisoblab chiqilgan normativlar yigindisiga teng boladi. Yol tashkiloti ixtiyorida bolgan aylanma mablaglarni umumiy xarakterlash uchun, aylanma mablaglarning (korxonaga qarashli bolgan) umumiy me'yoriy foizlarda hisoblab

chiqiladi, buning uchun aylanma mablaglar umumiy me'yorini rejalashtirilayotgan yilda smeta qiymati boyicha korxonaning oz kuchi bilan bajariladigan qurilish-montaj ishlari hajmiga bolinadi.

Aylanma mablaglarni hosil qilish manbaalari

Aylanma mablaglarning hosil bolish manbaalari – bu moliyaviy resurslardir.

Yol tashkilotlarining aylanma mablaglari hosil bolish manbaalari boyicha korxonaning oziga tegishli va qarzga olinadigan, ya'ni bank muassasalaridan vaqtincha foydalanish uchun olingan (kreditlar), buyurtmachilar yoki boshqa tashkilotlardan vaqtinchalik jalb etilgan (kreditorlar) mablaglaridan iborat bolishi mumkin.

Korxonaning oziga tegishli bolgan aylanma mablaglar korxonaning oz mablaglaridan va oz mablaglariga tenglashtirilgan mablaglardan (turgun passivlar) tashkil topadi.

Korxonaga tegishli mablaglar bilan yol tashkilotlari ularni tashkil etilishida ta'min etiladilar. Korxonaning mablaglarini qoshimcha ravishda toldirib turish manbaalari bolib korxona oladigan foyda va kapital mablaglar hiobiga olinadigan mashina va uskunalar bilan birga keladigan asbob-uskunolari, ehtiyoj qismlarning qiymatlari xizmat qiladi.

Korxonaga tegishli mablaglar yol xojaligida doimiy foydalanishda bolib, uni xojalik mustaqilligining zaruriy sharti hisoblanadi.

Korxona oborot mablaglariga «turgun passivlar» deb ataluvchi moliyaviy resurslar ham tenglashtiriladi, ular hisob-kitoblar sharti boyicha tashkilotda aylanishda boladilar.

Turgun passivlarga quyidagilar kiradi:

-ishchi va xizmatchilarga oyning ma'lum bir kunlarida berilganligi sababli hosil boladigan ish haqi boyicha doimiy minimal qarz; bu qarzning qiymati bir kunlik ish haqi fondlarining oy boshidan ish haqi tolanadigan kungacha otadigan kunlar soniga kopaytmasiga teng boladi.

-ish haqi boyicha turgun passivning qiymatidan belgilangan foiz boyisa aniqlanadigan ijtimoiy sugurtaga ajratmalar boyicha minimal qarz;

-biror bir tolovlar uchun yil mobaynida rezervlanib boriladigan pul mablaglari; masalan, har oy qurilish montaj ishlari tannarxiga qoshilib boriladigan va keyinchalik ishchi va xizmatchilarning ta'tillarini tolovi uchun ishlatiladigan mablaglar.

-iqtisodiy ragbatlantirish fondlaridagi mablaglar;

-tolov uchun rozilik berilgan, lekin tolov muddati xali yetib kelmagan schetlar boyicha mahsulot yetkazib beruvchilarga qarzar;

-kapital ta'mirlash uchun materiallar zahirasiini toldirishga sarflanadigan amortizatsiya fondlaridagi mablaglar;

Hozirgi paytda pudratchi qurilish tashkilotlarining aylanma mablaglarga bolgan ehtiyojining kopgina qismi qarzga olinadigan mablaglar jalb etilgan moliyaviy resurslar, birinchi navbatda bank kreditlarning mablaglari hisobiga qoplanadi.

+arz mablaglarining kopgina qismini materiallarning sezonlik zahirasiini hosil etish, tugallanmagan ishlab chiqarish hajmini vaqtinchalik ostirish, yangi texnikani joriy etish va boshqalarga yonaltirilgan qisqa muddatli bank kreditlari tashkil etadi. Hozirgi kunda aylanma mablaglarni hosil qilishda kreditlarning roli ancha kengaytirilgan. +arz mablaglarining miqdori moliyalashtiruvchi bankning kredit rejasida va yol tashkilotining moliyaviy rejalarida oz ifodasiini topadi.

Aylanma mablaglardan foydalanish samaradorligi ularning aylanuvchanlik korsatkichlari bilan baholanadi.

Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

-fond sigimdorligi-bu korsatkich bajarilgan qurilish-montaj ishlarining har bir somiga togri kelayotgan solishtirma aylanma mablaglar miqdorini bildiradi.

$$K_{\phi} = \frac{OC}{Q_{\text{zod}}}$$

bu yerda, OS-aylanma mablaglar summasi, ming som

Q_{god} -yillik mahsulot ishlab chiqarish hajmi, ming som (masalan pudrat faoliyati boyicha korxonaning oz kuchi bilan bajargan qurilish-montaj ishlari hajmi).

-aylanuvchanlik koeffitsiyenti yoki aylanma mablaglarning ma'lum bir muddat ichidagi aylanishlari soni; u aylanma mablaglarning yillik ortacha qiymatining har bir somiga yil mobaynida togri kelgan mahsulot hajmini (qurilish montaj ishlari hajmini) xarakterlaydi.

$$K_o = \frac{Q_{\text{zod}}}{OC}$$

-bir aylanishga sarflanadigan vaqt (yoki bir aylanishning kunlar hisobida davom etuvchanligi):

$$\mathcal{A} = \frac{OC \cdot T}{Q_{\text{zod}}} = \frac{T}{K_o}$$

bu yerda, T-aylanma mablaglarning aylanuvchanligi aniqlanayotgan davrdagi kunlar soni.

Misol: aylanma mablaglarning umumiy uyushmasi boyicha bitta aylanish davri aniqlansin. +qurilish montaj ishlarining yillik hajmi 12,5 mln. som; aylanma mablaglarning ortacha yillik qiymati 4,65 mln. com; Nq360 kun.

$$D = \frac{4,65 \cdot 360}{12,5} = 134_{\text{kun}}$$

Pudratchi qurilish tashkilotlari boyicha bu korsatkichning ortacha qiymati 150 kunga teng.

-aylanuvchanlikning tezlashuvi hisobiga aylanma mablaglrga boladigan extiyojning kamayishi, ya'ni aylanma mablaglarning bolishi. Boladigan aylanma mablaglar summasini quyidagicha aniqlash mumkin:

$$OC_{\text{блиц}} = \frac{Q_{\text{год}} \cdot (D_{\text{баз}} - D_{\text{пл}})}{T_{\text{пл}}}$$

bu yerda, D_{baz} va D_{pl} –basis va rejalashtirilayotgan davrlar uchun bir aylanishga sarflanayotgan vaqt miqdorlari, kun;

T_{pl} –rejalashtirilayotgan davrdagi kunlar soni, kun.

Misol: koprik qurish tresti yil mobaynida oz kuchi bilan 22900 ming somlik qurilish-montaj ishlarini bajaradi. Aylanma mablaglarning me'yorlanadigan qismi boyicha bir aylanishiga 104 kun rejalashtirilgan bolib, amalda esa 97 kunni tashkil etdi. U holda aylanma mablaglardan foydalanishning yaxshilanishi va aylanish tezligining ortishi hisobiga mablag miqdori:

$$OC_{\text{блиц}} = \frac{22900 \cdot (104 - 97)}{360} = 251 \text{ ming somni tashkil etadi.}$$

Aylanuvchanlikning tezlashuvi hisobiga aylanma mablaglarning boshashi (tejalishi) absolyut va nisbat bolishi mumkin.

Absolyut boshash (tejalish) aylanma mablaglar ortacha miqdori hisobot davri mobaynida basis davriga nisbatan qisqarib, bajarilgan qurilish-montaj ishlari esa basis miqyosida saqlanib qolgan yoki undan kop bolgan holda yuz beradi. Aylanma mablaglarning nisbiy boshashi (tejami), agar aylanishlar hajmining osish tempi (bajariladigan qurilish-montaj ishlari) hisobot davrida aylanma mablaglar qoldiqlarining osish tempidan oldinda bolgan holatlarda sodir boladi.

Aylanma mablaglardan foydalanish samaradorligining barcha kursorliklari aylanma mablaglarning umumiy uyushmasiga nisbatan va me'yorlanadigan qismiga nisbatan ham aniqlanadi. Undan tashqari, aylanuvchanlik kursorliklari va mablaglar boshashi (tejami) aylanma mablaglarning alohida elementlari boyicha hisoblanadi.

Aylanma mablaglarning alohida elementlari boyicha aylanuvchanligi (ishlab chiqarish zahiralari, tugallanmagan ishlab chiqarish, pul mablaglari) aylanma mablaglar toliq aylanuvining qaysi stadiyalarida aylanuvchanligi ortganligi yoki sekinlashuviga yoq qoyilganligi togrisida xulosa chiqarish imkonini beradi. Xojalik faoliyatini rejalashtirish va tahlil qilishda aylanma mablaglar aylanuvchanligi ozgarishining, xususan, me'yoridan ortiq va ortiqcha tovar-material qiymatlarning paydo bolish sabablarini aniqlash nihoyatda muhim ahamiyatga ega.

Aylanma mablaglar aylanuvchanligini oshirish yollari

Yoq xojaliklarida aylanma mablaglar aylanuvchanligini oshirish ilmiy texnika progressining rivojlanishi, ishlab chiqarish texnologiyasi, uni tashkil etish va boshqarishni takomillashtirish bilan chambarchas bogliq.

Aylanma mablaglarning aylanuvchanligi yoq xojaligining bevosita qurilish-montaj va ta'mirlash - qurilish, avtomobil yollarini qurish va ta'mirlashni materiallar va yarimfabrikatlar, transport bilan ta'minlovchi barcha bolimlarining faoliyatlari natijasiga ham bogliq. Aylanuvchanlikni oshirishda reja bolimi ishini aniq tashkil etish, moddiy texnika ta'minoti, buxgalteriya, moliyaviy xojalik bolimlari ishi ham katta ahamiyatga ega.

+qurilish ob'ektlari muddatlari yoki alohida ishlarning bajarilishiga sarflanadigan vaqtlarning qisqartirilishi tugallanmagan ishlab chiqarishning umumiy hajmini kamayishiga va oz navbatida aylanma mablaglar aylanuvchanligining tezlashuviga olib keladi.

Aylanma mablaglar qiymatiga ishlab chiqarish moddiy boyliklari zahiralarining miqdori katta ta'sir kursoradi. Ishlab chiqarishning material zahiralari, buyumlar, konstruksiyalar, yarimfabrikatlar miqdorlariga juda kop omillar: yetkazib beruvchilarning uzoq - yaqinligi, yetkazib berishlarning bir maromligi va tezligi, transport turlari va tashish usullari, yetkazib berishlarning komplektligi va yetkazib berish hajmlari, yuklarni qabul qilish va ortish-tushirish harajatlari, omborxonalarga joylashtirish va komplektovkalash, hisob-kitob formalari va hujjatlarning aylanish tezliklari ta'sir etadi.

Moddiy texnika ta'minoti ishlarini takomillashtirish qurilish tashkilotlarining omborxonalaridagi materiallar zahiralarining kamayishiga va aylanma mablaglarga bolgan ehtiyojning kamayishiga sababchi boladi. Material zahiralaridagi aylanma mablaglarni ortiqcha bolgan moddiy boyliklarni aniqlash va realizatsiya qilish, tashish masofalarini kamaytirish, mahalliy materiallardan foydalanish, asbob-uskunalar xojaligini togri tashkil qilish va asboblarning xizmat muddatlarni uzaytirish ham ta'sir etadi.

Me'yordan ortiq materiallar zahirolari hosil bolmasligining muhim shartlaridan biri tayyorlovchi-zavodlar tomonidan, ularni komplektlash uchun sarflanadigan vaqtni qisqartirish maqsadida, tayyor holda va togri dan-togri qurilish maydonlariga, yetkazib berish ham katta ahamiyat kasb etadi.

Masalan: kichik va ortacha kopriklarni qurish uchun turli nomenklaturadagi barcha yigma-temirbeton elementlarni komplektlash qurilish maydonida moddiy-texnika ta'minotidagi uzilishlar sababli ishlarni toxtatib oldini olish maqsadida, avvaldan tayyorlab qoyilishi kerak. materiallar va konstruksiyalarni tayyorlovchi zavodlar tomonidan nokomplekt holda yetkazib berilishi qurilishlarda komplektlovchi zahiralarining ortishiga olib keladi, bu esa oz navbatida qoshimcha ravishda aylanma mablaglarga ehtiyojni yuzaga keltiradi.

Aylanma mablaglarga ehtiyojni kamaytirish uchun yil mobaynida materiallarni ishlarning bajarilishiga mos ravishda bir maromda yetkazib berish katta ahamiyatga ega. Yol xojaligida amalda qollaniladigan sezonlik zahira tayyorlash aylanma mablaglarga bolgan ehtiyojni kopaytiradi va aylanuvchanlikni sekinlashtiradi.

Muomala fondlaridagi aylanma mablaglar strukturasini tahlil qilish belgilangan normativlardan ortiq anchagina mavhumlashtirilgan mablaglarni aniqlash imkonini beradi. Bu mablaglar buyurtmachilar tomonidan bajarilgan ishlar uchun taqdim etilgan schetlar boyicha tolovlarni oz vaqtida amalga oshirmaganliklari uchun, boshqa tashkilotlar tomonidan yetkazib berilgan mahsulotlar yoki korsatilgan xizmatlarga haq tolanmasligi natijasida muomala sferasida chiqib ketadilar. Hisob-kitoblarni amalga oshirishlarda tartib o'rnatish, moliyaviy intizomga rioya qilish – muomala fondlaridagi mablaglarning aylanuvchanligini tezlashtiruvchi muhim yoldir

Nazorat uchun savollar.

- 1.Yol xojaligida aylanma mablaglarning vazifasi nima?
- 2.Toliq aylanish jarayonida aylanma mablaglar qanday korinishlarni oladilar?
- 3.Ishlab chiqarishning aylanma fondlarini me'yorlashtirishning maqsadlari nima?
- 4.Moddiy resurslar zahiralari boyicha aylanma fondlar normativi qanday hisoblanadi?
- 5.+qurilish tashkilotlarida aylanma mablaglarni hosil qilish va toldirishning asosiy manbaalarini aytib bering?
- 6.Yol xojaligida aylanma mablaglardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini baholash imkoniyatini qaysi korsatkichlar beradi?
- 7.Yol xojaligida aylanma mablaglar aylanuvchanligini tezlashtirishning asosiy yollarini aytib bering?

Mavzu-5. Yol xojaligida mehnat resurslari va mehnatga haq tolash.

Reja:

- 5.1. Yol xojaligi xodimlari (kadrlari).
- 5.2. Mehnat unumdorligi.
- 5.3. Ish haqi.

Asosiy atamalar va tushunchalar: Ishchilar, hizmatchilar, muxandis – texnik xodimlar va mutaxassislar, rahbarlar, talab, oquvchanlik, ixtisoslik, mehnat unumdorligi, mehnat talablik, omillar, ish haki, tarif stavkalari, tarif setkalari, tarif ixtisoslik ma'lumotnomalari, razryad, ishbay, mukofotli-ishbay, vaqtbay, mukofotli vaqtbay, mehnat haqi, ustama haqlar va qoshimcha tolovlar, YeTS (yagona tarif tizimi).

Ilmiy-texnik progressi natijalarining dadil joriy etilishi va shu asosida ishlab chiqarish intensivligining ortib borishi yol xojaligini yuqori ixtisosli ishchilar va muxandis-texnik xodimlarga bolgan talablarini qondirishga alohida e'tibor talab qiladi. Mehnatning texnik jihatdan qurollanganligi, zamonaviy texnika va texnologiyaning osish saviyasi bilan xodimlar (kadrlar) tayyorlash ortasidagi nomutanosiblik mehnat unumdorligi osish tempining pasayishiga, ishlab chiqarish quvvatlaridan toliq foydalanilmaslikka va ishlar sifatining pasayishiga olib keladi.

Hozirgi kunda avtomobil yollarini qurish, ta'mirlash va yaroqli holda saqlab turish bilan shugullanuvchi tashkilotlarda ishlovchilarning 70% ni ishchilar, 22-25% ni rahbar xodimlar, mutaxassislar va 5-8% ni xizmatchilar tashkil etadi.

Yol xojaligi tashkilotlari funksiyalarining oziga xosligi va birinchi navbatda, yol qurilish materiallarini qazib olish va qayta ishlash, yarimfabrikatlar tayyorlash bilan shugullanuvchi rivojlangan kop maqsadli yordamchi ishlab chiqarishni tashkil etish zaruriyati shunga olib keladiki, bevosita qurilish montaj ishlarida band bolgan ishchilar soni taxminan 50% ni tashkil etadi. qolgan ishchilr esa «noasosiy» ishlab chiqarish bilan banddirlar. Xizmat korsatuvchi xojaliklardagi ishchilar salmogi umumiy ishlovchilar sonining anchagina qismini, ya'ni 20% gachasini tashkil etib, ular asosan transport ishlarini bajarishda, remont-mexanika ustaxonalarida, MTT omborxonalari va bazalarida faoliyat korsatadilar.

Texnik progress natijasida avtomobil yollari qurilishi va ta'mirlashidagi ishlovchilarning sifat tarkibida muhim ozgarishlar yuz bermoqda-xodimlarning malakalari ortmoqda, ishchilar qoshimcha mutaxassislarni egallashmoqda, keng profili mexanizator xodimlar asosiy rolga ega bolib bormoqdalar.

Yol xojaliklarida boshqaruv tizimini takomillashtirish boyicha amalga oshirayotgan tadbirlar ta'sirida rahbar xodimlar va mutaxassislar soni bilan ishchilar soni ortasidagi nisbat ham ozgarib bormoqda.

Xodimlarga bolgan talabni aniqlash va ishchi xodimlar malakasini oshirib borish rejalangan tartibda yuqori malakali mutaxassis xodimlarga boladigan talabning balanslangan hisob-kitobi asosida, bu talabni qondirish manbaalari belgilangan holda amalga oshiriladi. Balanslangan hisob-kitob, yangi yol qurilish va ta'mirlash tashkilotlarining paydo bolishi, ishchilarning ishlab chiqarishdan ajralgan holda oliy oquv yurtlari va kolledjlarga oqishga ketishlari, qurolli kuchlar safiga chaqirilishlari, nafaqaga chiqishlari, oliy yoki orta maxsus oquv yurtlarini tugatishlari munosabiti bilan mutaxassilarning boshqa mansablarga otkazishlari natijasida qoshimcha ravishda malakali xodimlar tayyorlashga boladigan ehtiyojini aniqlash imkonini yaratadi.

Yuqori malakali ishchilar tayyorlashga boladigan talabning balanslangan hisob-kitobini bajarishdan oldin ishchilarning mutaxassisliklar boyicha tarkibiy tuzilishida sodir bolgan barcha ozgarishlar chuqur tahlil qilib chiqilishi kerak, bundan kozda tutiladigan maqsad ilmiy-texnika ta'sirida ishchi xodimlar strukturasida yuz berayotgan

ozgarishlarning asosiy tendensiyalarini aniqlashdir (Yangi mutaxassisliklar va ixtisoslarning paydo bolishi, alohida mutaxassisliklarga talabning kamayishi yoki ortishi va hokazo). Malakali ishchilarga boladigan qoshimcha talabni qondirishning ratsional manbaalari nisbatlarini belgilashda rejalashtirilayotgan ozgarishlar hisobga olinishi kerak.

Ma'lum bir hudud boyicha mehnat resurslari va ish joylari balansini ishlab chiqish, birlashma, korxona va tashkilotlarda kop smenali ishlashni tashkil etish, ish joylarining yuklanganligini oshirish maqsadida ish joylaridan foydalanishni tahlil qilish, kasaba uyushmasi organlari bilan birgalikda qayta taqsimlanish, ishga joylashish va boshagan ishlovchilarni qayta tayyorlashni nazorat qilish maqsadlari uchun kerak.

Yol xojaligining mehnat resurslariga bolgan talablarini qondirish asosan tashkiliy ravishda ishga qabul qilish, ishchi xodimlarni kasb – hunar kolledjlarida oqitib tayyorlash, aholining mehnatga qobiliyatli ishlamayotgan qismini jalb etish orqali amalga oshiriladi.

Tashkiliy ravishda ishga olinishi kerak boladigan ishchilar sonining rejaviy miqdori, qoshimcha ravishda ishchilarga boladigan talab bilan reja boyicha kolledjlarni tugatgan shaxslar, umumiy ta'lim maktablarini bitirganlar, zahiraga boshatilgan askarlar, uylarida yordamchi xojaliklarda band bolgan mahalliy aholining bir qismi va bevosita yol tashkilotlari joylashgan hududlardan ishga olinadigan nafaqaxorlar orasidagi farqqa teng boladi.

Yol xojaligi uchun rahbar va mutaxassis xodimlar tayyorlash avtomobil yollar, qurilish va politexnika oliy oquv yurtlari tizimi orqali amalga oshiriladi.

Yol xojaligini malakali xodimlar bilan ta'minlashda muhim omillardan biri xodimlar hnimsiz bilan kurash olib borishdir. Xodimlar oquvchanligi yol ishlarining mavsumiy xarakterga ega ekanligi, ijtimoiy-maishiy sharoitlarning yaxshi emasligi va boshqa sabablar bilan bogliq xodimlar oquvchanligi, oquvchanlik koeffitsiyenti orqali xarakterlanib, uning qiymati yil mobaynida oz xohishiga kora hamda mehnat intizomini buzganligi uchun boshatilganlar sonining ishlovchilarning yillik ortacha soniga nisbatidan iborat.

Xodimlar oquvchanligi ta'sirida mehnat unumdorligi pasayadi, brak hisobiga yoqotishlar miqdori ortadi, yangi texnikani ozlashtirish susayadi. Xodimlar oquvchanligi ishlab chiqarishda mayib bolishlarning osib borishiga imkon yaratadi.

Xodimlar oquvchanligini keltirib chiqaruvchi sabablarni organish uchun boshovchilarga anketa sorovi otkazish tizimidan foydalaniladi. Bunday sorov natijasida olingan ma'lumotlar mutaxassisliklar boyicha boshayotganlarning sabablari strukturasini, mutaxassisliklar va sabablar boyicha boshaganlar tarkibini, sezonlar boyicha xodimlar hnimsiz aniqlash imkonini beradi. Ushbu tahlilga asoslanib xodimlar oquvchanligining sabablarni yoqotish tadbirlari ishlab chiqiladi. Xodimlarni saqlab qolish muhim ishlab qolishlarni ta'minlash uchun, har bir ishlovchiga yaxshi ishlab chiqarish, uy-joy va madaniy-maishiy sharoitlar yaratish kerak.

Ilmiy-texnika progressining tezlashuvi asosida ishlab chiqarishning intensivlashtirishning eng muhim shartlaridan biri uzluksiz ravishda xodimlar malakasini oshirib borishdir. Malaka deyilganda, ma'lum bir murakkablik, aniqlik va javobgarlik darajasidagi ishlarni bajarish uchun zarur bolgan kasbiy bilimlar va maxsus ishlab chiqarish tajribalari majmui tushuniladi.

Malaka darajasining ozgarishi malakali va yuqori malakali ishchilar salmogining ozgarishi bilan xarakterlanadi. Ortacha malaka darajasi ishchilarning ortacha razryadi orqali aniqlanadi va turli ishchilar guruhlarining (brigada, uchastka, qurilish tashkiloti) malaka darajasini solishtirish va uning dinamikasini kuzatib borish imkonin beradi.

Ishchi xodimlarining malakalarini oshirish individual brigada yoki kurslarda oqitish usullarida bevosita ish joylarida yoki maxsus oquv punktlari yoki markazlarida amalga oshiriladi.

Ishchilar oz malakalarini oshirish jarayonida mehnatning ilgor usullarini oqib organadilar va egallaydilar, ishlab chiqarish ilgorlarining tajribalarini organadilar, yangi texnikani va ishlab chiqarish texnikasi va ishlab chiqarish texnologiyasini ozlashtiradilar.

Rahbarlar, mutaxassislar va xizmatchilarning malakalarini oshirish tarmoq va tarmoqlararo kurslar tizimi, malaka oshirish institutlari va markazlarida amalga oshiriladi.

Mehnat unumdorligi mehnat jarayonining samaradorligini xarakterlaydi va ish vaqtiga nisbatan ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorida aniqlanadi. Mehnat unumdorligining osishi jamiyat ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishini aks ettirib, yaratilgan ishlab chiqarish potensialidan intensiv foydalanish asosidir. Mehnat unumdorligining osishi – xalq farovonligini yanada oritishining bosh manbaasi bolib, pirovard natijada, ish haqining ortishi, moddiy ma'naviy ehtiyojlarni qondirishga

yonaltiriladigan ijtimoiy fondlarning osishi, mamlakat iqtisodiy potensialining mustahkamlanishiga olib keladi. Mehnat unumdorligini oshirish mamlakat va regionlardagi strategik ahamiyatga ega bolgan ijtimoiy – iqtisodiy masalalar yechimini tezlashtiruvchi muhim manbaa sanaladi.

Iqtisodiy nazariya boyicha individual va ijtimoiy mehnat unumdorliklari mavjud. Individual mehnat unumdorligi konkret tirik mehnatning unumdorligini aniqlaydi va u vaqt birligi ichida ishlab chiqarilgan mahsulot yoki mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflanayotgan ish vaqti miqdori bilan olchanadi. Vaqt birligi ichida qanchalik kop mahsulot ishlab chiqarilayotgan yoki mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun qanchalik kam ish vaqti sarflanayotgan bolsa, individual mehnat unumdorligi shunchalik yuqori boladi.

Ammo ishlab chiqarishning umumiy samaradorligini xarakterlash uchun bu korsatkich yetarli emas, chunki korxonada yoki tarmoqda individual mehnat unumdorligining osishi har doim ham mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun mehnat sarfi kamayayotganligini bildirmaydi. Bu korsatkich korxona yoki tarmoqqa bogliq bolmagan sabablarga kora ham kotarilishi mumkin. Shu sababli xalq xojaligi uchun ijtimoiy mehnat samaradorligini xarakterlovchi, ya'ni jonli mehnat va ishlab chiqarish vositalarida (materiallar, yarimfabrikatlar, konstruksiyalar, mehnat buyumlari va vositalari) buyumlashgan avvalgi mehnatning birgalikdagi samaradorligini ifodalovchi ijtimoiy mehnat unumdorligi korsatkichi muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy mehnat unumdorligining osishi jonli va buyumlashgan mehnat sarfining birgalikdagi tejimini bildirib, bunda mahsulotdagi jonli mehnat sarfining kamayib borishida, buyumlashgan mehnat salmogining ortib borishida, lekin umumiy mehnat sarfi miqdorining kamayib borishida oz ifodasini topadi. qurilishda individual mehnat unumdorligi korsatkichi bu ish mahsuli bolib, bitta ishlovchi tomonidan ma'lum bir vaqtda ishlab chiqarilgan (smena, oy, yil) mahsulot miqdoridir.

Ijtimoiy mehnat unumdorligi esa yil mobaynida ishlab topilgan milliy daromad miqdorini moddiy ishlab chiqarish sohasida band bolgan ishlovchilar soniga nisbati tariqasida aniqlanadi.

Ijtimoiy mehnat unumdorligi xalq xojaligi strukturasi, fan va texnikaning rivojlanishi va boshqa omillarga bogliq. Individual mehnat unumdorligi – yangi texnikaning joriy etilishiga, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va

avtomobillashtirish mehnati, ishlab chiqarishni va boshqaruvni korxona va butun tarmoq miqyosida tashkil etilishining yaxshilanishiga bogliq boladi.

Yol xojaligida mehnat unumdorligi kop jihatdan avtomobil yollari tizimining rivojlanishini va ularning transport tasarruf holatlarini aniqlaydi, bu degan soz, yuklar va yolovchilarni tashish uchun boladigan harajatlar darajasini belgilaydi.

Mehnat unumdorligini rejalashtirish, hisobga olish va uning osishini nazorat qilish, dinamikasini aniqlashning eng muhim shartlari qatorida mehnat unumdorligini olchash uslubini takomillashtirish turadi.

Mehnat unumdorligini olchash uslublari xojalik boshqaruvining barcha bosqichlarida mehnat unumdorligini tahlil qilish, turli tashkilot va korxonalar faoliyatlarining natijalarini solishtirish imkoniyatlarini ta'minlashi zarur.

Modomiki, mehnat unumdorligi ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori (yoki bajarilgan ishlar) va ish vaqt sarfi nisbatlaridan iborat ekan, mehnat unumdorligini olchash mahsulot miqdorini hisoblash uslubiga bogliq boladi va u natural yoki qiymat korsatkichlarida olchanishi mumkin.

Mehnat unumdorligi natural korsatkichlarida olchanishining mazmuni vaqt birligi ichida natural korinishida ishlab chiqarilayotgan mahsulot miqdorini aniqlashdan iborat boladi.

$$B_{nam} = \frac{Q_{nam}}{T_3} \text{ yoki } B_{nam} = \frac{Q_{nam}}{U_p}$$

Bu yerda V_{nat} – tegishli turdagi qurilish montaj ishlarining fizik olchov birliklaridagi hajmi (M^2, M^3, M, T)

T_z - bajarilgan qurilish montaj ishlariga bolgan mehnat sarfi (ishchi-kun)

Chr-tegishli davr mobaynida ishlarni bajarishda band bolgan ishlovchilarni ortacha royxat soni (Sr. spis. chisl)

Teskari nisbat $\frac{T_3}{Q_{nam}}$ alohida turdagi qurilish montaj ishlarining mehnat sigimdorligini (ishchi-kun; ishchi-soat) aniqlaydi, ya'ni alohida turdagi mahsulot birligiga yoki yiriklashtirilgan ishlar kompleksiga togri keladigan mehnat sarfi.

Mehnat unumdorligini natural korinishda olchash uslubi eng ishonchli, lekin qollanish sohalari chegaralangan, chunki alohida turdagi ishlar hamda har xil ishlarni bajaruvchi tashkilotlar boyicha mehnat unumdorligini solishtirish imkoniyatini berolmaydi. Natural uslub asosan brigadalar, zvenolar alohida ishchilar mehnat

unumdorligini solishtirishda, agar ular bir xil ishlarni yoki ish komplekslarini bajarsalar qollaniladi. Undan tashqari loyiha yechimlarining va ishlarini tashkil etish uslublarining tejamliligini solishtirishda ham qollaniladi.

+qurilishda va ta'mirlash - qurilish ishlab chiqarishida mehnat unumdorligining eng universal olchagichi qiymat korsatgichlarida ifodalash bolib, u ma'lum muddat uchun (oy, kvartal, yil) bir ishlovchiga togri keladigan qurilish mahsuloti smeta (narxlari) qiymatini aniqlashga asoslangan $B_{cm} = \frac{V}{q}$

Bu yerda V-qurilish tashkilotining oz kuchi bilan mehnat unumdorligi hisoblanayotgan davrda bajarilgan qurilish - montaj ishlari hajmi, som

Ch-hisob qilinayotgan davr uchun ishlovchilarning ortacha royxat soni, ishchi.

Mehnat unumdorligini qiymat korsatgichlarida olchash uslubi bitta korsatkichda qurilish ishlab chiqarishining turli mahsulotlari boyicha mehnat unumdorligini alohida tashkilotlar va butun tarmoq miqyosida umumlashtirish imkonini beradi.

Bir ishlovchiga pul korinishida togri keladigan yillik ish mahsuli mehnat unumdorligi osishining reja va hisobot miqdorlarini hisoblashda asosiy korsatkich sanaladi. Ammo ish mahsulini qiymat korinishidagi korsatkichi bajarilgan ish xodimlarini pul korinishda olchanganligi sababli oxirigacha mukammal emas.

Bu korsatgichga avtomabil yollari qurilishi keng kolamda olib borilganda materiallar sigimdorligi (materialo yomkost) katta ta'sir otkazadi, natijada bir xil sharoitda qimmatroq materiallardan foydalanayotgan qurilish tashkilotlarda uning qiymati yuqori boladi. Bjariladigan ishlar strukturasidagi sodir boladigan ozgarishlar, uning ozgarishi hatto bitta qurilish tashliloti miqyosida ham ob'ektiv tarzda mehnat unumdorligi korsatgichining pasayishiga sababchi bolishi mumkin.

Undan tashqari materiallar narxi, yuklarni tashish tariflari mashinalardan foydalanish narxlari ustama xarajatlar me'yorlarida sodir bolgan ozgarishlar ta'sirida qurilish-montaj ishlarining smeta qiymatlarida boladigan ozgarishlar qiymat korsatgichlarida aniqlashgan mehnat unumdorligining ozgarishiga olib keladi.

Bajarilgan ishlar hajmining qiymat korsatgichiga material sigimdorligining korsatadigan ta'sirini yoqotish maqsadida turli davrlarda turlicha xildagi material sigimdorligining notogri aks ettiruvchi ta'siridan xalos etilgan mehnat unumdorligi korsatgichlarini kiritishga harakat qilingan.

Mehnat unumdorligiga baho berish uchun normativ uslubi deb ataluvchi normativ me'yorlarni amalda sarflangan vaqt T_f bilan solishtirishga asoslangan usuldan foydalaniladi. Bu uslubni qollash normativ vaqtining nisbatan qisqarishi yoki ishchilar tomonidan mahsulot ishlab chiqarish me'yorlarining bajarilishini aniqlash imkonini beradi.

Normativ uslubining asosiy kamchiligi uning nisbiyligidir, chunki u brigada ishlab chiqarish uchastkasi, yol tashlilotidagi mehnat unumdorligining absalyut qiymati togrisida ma'lumot bermaydi va foydalanilayotgan ishlab chiqarish me'yorlarining progressivligi va texnik jihatdan asoslanganligi darajasiga bogliq boladi. Bir yillik tayyor qurilish mahsuloti ishlab chiqarishga joriy etish va uslubni qollanish doirasini kengaytirishga muhim shart - sharoitlar yaratadi.

Yol xojaligida qiymat usulida hisoblangan mehnat unumdorligi tabora osib bormoqda va uning osish templari ortacha ish haqi tempining osishiga nisbatan oldinda borish koeffitsenti 1,10-1,15 ni tashkil etmoqda.

Oldinda borish koeffitsenti quyidagi formula yordamida aniqlanadi

$$K_{on} = \frac{J_{np.mp.}}{J_{cp.3/n1}}$$

Bu yerda $J_{pr, mr}$ -mehnat unumdorligi indeksi (bir ishlovchiga ortacha mehnat mahsuli)

$J_{er.zgp}$ -ortacha ish haqi indeksi.

Mehnat unumdorligining osishi qator omillar ta'sirida yuz beradi. Ularning bir qismi individual mehnat unumdorligining osishiga shart sharoit yaratib sub'ektiv xarakterga ega, ya'ni asosan ishchiga bogliq; ishchining kasb madaniy darajasi, malakaliligi, ish staji va hakazo. Boshqa ob'ektiv omillar-ishlab chiqarish texnik saviyasining osishini, yangi texnika va texnologiyani joriy etilishini, ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirishni, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishning yaxshilanishini, ishlab chiqarishda konsentratsiyalashuvning osishini, maxsuslashtirishning chuqurlashuvini, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etilishining takomillashuvini aks ettirib, ham jonli, ham buyumlashgan mehnatni tejashni ta'minlaydi.

Umuman mehnat unumdorligini osishini ta'minlovchi barcha oilma oil omillrni shartli ravishda 3 ta guruhga ajratish mumkin:

-ishlab chiqarish vositalarining rivojlanganlik saviyasi hamda ulardan foydalanish darajasini aniqlovchi moddiy texnik omillar;

-ishlab chikarishni va mehnatni tashkil etilishi saviyasini aks etuvchi tashkiliy omillar;

-ishchi kadrlarning tarkibi, ularning malaka saviyasi hamda ishlovchilarning mehnatga munosabatlariga bogliq bolgan ijtimoiy - iqtisodiy omillar.

Moddiy - texnik omillar ichida eng muhimlaridan biri konstruksiya yigma bolishligidan tobora kuchaytirish, effektiv qurilish materiallaridan foydalanish, yol qurilish va ta'mirlash ishlarida mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish darajasini oshirish yuqori unumdorlikka ega bolgan mashinalar bilan uskunalash hisobiga yordamchi ishlab chiqarishni rivojlantirishdir. +qurilishga texnik uskunalanganligining ortib borishi texnikalardan foydalanishni yaxshilashi, ya'ni smenalik koeffitsentining osishi, bekor turib olishlar va ish vatining unumsiz sarflanishining šisšarishi (hozirgi kunda u 25-30%ni tashkil etadi) bilan birga olib borilishi kerak qurilish tashkilotlarini yuori unumdorlikka ega bolgan texnikalar bilan uskunalash barobarida ishchilarini kichik mexanizatsiya vositalari va mexanizatsiyalashgan asbob uskunalalar bilan ta'minlashni ham unutmashlik kerak, bu esa oz navbatida ular tomonidan qol kuchi bilan bajariladigan ishlarga mehnat sarfini kamaytirada.

Yol qurilish va ta'mirlash ishlab chiqarishni boshqaruvini yanada takomillashuvi konsetratsiyalashuvini kengaytirish, ishlab chiqarishni tashkil etishini yaxshilash bilan bogliq bolgan tashkiliy omillar mehnat unumdorligini osishiga katta ta'sir etadi.

Undan tashqari mehnat unumdorliginig osishi bajariladigan ishlarning stukturasiga ham bogliq (masalan, yillik ishlar hajmi dasturida joriy ta'mirlash salmogining ortishi mehnat unumdorligiga salbiy ta'sir etadi, chunki bu ishlar kop mehnat talab etadi hamda hududiy jihatdan tarqoq holda boladi). +qurilish montaj ishlarida band bolgan ishchilar bilan xizmat korsatuvchi yordamchi ishlab chiqarishdan ishchilar soni bilan rahbar xodimlar va mutaxassislar soni ortasidagi nisbatlar ham mehnat unumdorligiga ta'sir etadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillarga quyidagilar kiradi: sotsialistik musobaqa turlarining rivojlanganligi, moddiy va ma'naviy ragbatlantirish usullari va turlarining takomillashganligi, ishlovchilarning madaniy texnik saviyasi, xodimlar malakasi va xodimlar oquvchanligi (tekuchest kadrov).

Mehnat unumdorligiga ta'sir etuvchi omillar turkumi shu bilan toliq tugadi deb bolmaydi. Tahlil qilishdan kozda tutilayotgan maqsadga qarab mehnat unumdorligi saviyasini aniqlovchi boshqa guruh omillar ham belgilanishi mumkin. Mehnat unumdorligiga alohida omillarning korsatadigan ta'siri korelatsion-regresion tahlil asosida aniqlanishi mumkin.

Avtomobil yollarining qurish va ta'mirlashda mehnat unumdorligi osishini ta'minlash imkoniyatlaridan toliq foydalanish maqsadida, ishlab chiqarish rejalarini tuzish bilan bir qatorda yol tashkilotlari tashkiliy-texnikaviy tadbirkor rejasini ham ishlab chiqaradi. Mehnat unumdorligini oshirish boyicha tadbirkorni loyihalashtirish mehnat vositalari va predmetlarini takomillashtirish, texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil etish yonalishlari boyicha olib boriladi.

Yol xojaligida mehnat unumdorligini oshirishning asosiy yonalishlari quyidagilardan iborat:

- avtomobil yollarini qurish va ta'mirlash loyihalarini ishlab chiqarishning sifatini kotarish ob'ektlarini loyihalashtirish bosqichida yol qoplamalari, sun'iy inshootlar, yol elementlarining progressiv va texnologik turlarini qollashni kozda tutish kerak. Loyiha ishlanmalarida fan va texnikaning qol mehnatini keskin kamaytiruvchi eng oxirigi yutuqlarini qollash kerak;

- ishlab chiqarishning texnik saviyasini sezilarli darajada ozgarish. ishlab chiqarishga yangi texnikani joriy etilishi natijasida mehnatning mexanizatsiyalashtirish darajasi ortadi bu esa oz navbatida yol mehnatini qisqartirish va ishlab chiqarishni intensivlashtirish ob'ektiv shart - sharoitlarini yaratadi. Yana shuni ham hisobga olmoq kerakki hududiy jihatdan tarqoq holda bajariladigan yollarni joriy ta'mirlash ishlarini mexanizatsiyalashtirish imkonini beradigan yol texnikalarini yaratilishini ta'minlash kerak;

- xodimlar malakasini oshirish, mehnat intizomini mustahkamlash va ishlovchilarning ijodiy faolligini oshirish.

Ish haqi bu ishlovchiga uning sarflagan mehnatining miqdori va sifatiga mos ravishda tolanadigan ishtimoiy mahsulot ulushining pul korinishidagi ifodasidir. Bunday taqsimot mehnat unumdorligini oshirishga ishlovchilarning ham individual, ham butun jamoa mehnati natijalaridan moddiy manfaatdorligiga sharoit yaratadi.

Ish haqining tashkil etish asosida ishchilarning ish haqilarini diferensiya va tartibga soluvchi normativlar majmuasidan iborat bolgan tarif tizimi yotadi. Mehnatga haq tolash tarif tizimining asosiy elementlari tarif stavkalari, tarif setkasi va tarif kvalifikatsiya ma'lumotnomasidir. Mehnatga haq tolash tarif tizimini faqat Vazirlar mahkamasi belgilashi va ozgartirishi mumkin.

Tarif stavkalari har xil ishchilar guruhlar uchun ish vaqti birligiga mehnatlari uchun yollanadigan absolyut haq miqdorini pul korinishida ifodalaydi, qabul qilingan vaqtining olchov birligiga muvofiq ravishda soatlik, kunlik va oylik tarif stavkalari belgilanadi. Tarif stavkalari barcha kategoriya ishchilarning mehnatiga tolanadigan haq miqdorini aniqlovchi asosiy normativ qiymatdir. Ular mazkur tarmoqda ishlovchi ishchilarning mehnat sharoiti va intensifligini hamda tarmoqning xalq xojaligidagi tutgan ornini hisobga oladi.

Tarif setkasi mehnatning murakkablik darajasi, qiyinligi va javobgarligini xarakterlovchi tarif razryadlari majmuidan hamda har bir razryadga togri keladigan tarif koeffitsientlaridan iborat. Tarif koeffitsiyentlari biron bir razryadning tarif stavkasi 1 razryadning tarif stavkasidan necha marta ortiq ekanligini korsatadi, ya'ni

$$K = \frac{T_i}{T_1}$$

bu yerda T_i -i razryadning tarif stavkasi

T_1 -1 razryadning tarif stavkasi

Tarif kvalifikatsiya ma'lumotnomasi ma'lum bir razryad va kasbga tegishli ishchining kasbi boyicha zaruriy bilimlar hajmi va malakasini aniqlash boyicha korsatmalardan iborat.

Tarif kvalifikatsiya ma'lumotnomasi asosida ishchilar tarifatsiya qilinadi, ya'ni ishlarni qaysi tarif razryadiga tegishliligi aniqlanadi yoki ishchining malaka darajasiga kora uning tarif razryadi belginadi.

Ishchining razryadi uning malakasini aniqlaydi, ish razryadi esa ushbu ishni bajarishi kerak bolgan ishchining malaka darajasi belgilaydi. Ishchilar guruhining ortacha malakasini aniqlash uchun ishchilarning ortacha razryadi, ishlar guruhi uchun esa ishlarning ortacha razryadi hisoblanadi.

+qurilishda va ta'mirlash qurilish ishlab chiqarishda olti razryaddan iborat bolgan yagona tarif setkasi amal qiladi. Unda qurilish va ta'mirlash qurilish ishlarida ogir va zararli mehnat sharoitlarida ishlovchi ishchilarning soat tarif stavkalari ham belgilangan.

Ishlab chiqarish topshiriqlarini doimiy ravishda yuqori sifat bilan bajaruvchi, yangi kasb hunar ozlashtirgan ishchilarga ish haqi fondi tejami hisobidan qoshimcha haqlar belganadi va tolanadi. Ish sifati pasaysa yoki brak mahsulot ishlab chiqarilsa qoshimcha haq tolanmaydi.

Mehnat unumdorligining osishi, mehnat sarfining kamayishi, ishlovchilar soning qisqarishi, ish vaqti yoqolishiga chek qoyilishi ish hajmining ortishi hisobiga ish haqi fondining tejalishi yuqorilashtirilgan razryadni amalga kiritish uchun mablag ta'minotining muhim manbaalari hisoblanadi. Avtomobil yollari quruvchi va ularni ta'mirlovchi yol tashkilotlarining faoliyatlari samaradorligini oshirish ishlovchilar mehnatiga haq tolash tizimi va uning progressivligiga kop jihatdan bogliq.

Mehnatga hak tolashning turlari va tizimlari ishchilarda mehnatning ilmiy asoslangan uslublari va usullarini qollashga, ish vaqtidan mashina va uskunalaridan samarali foydalanishga va pirovard natijada, mahsulot ishlab chiqarishni hamda uni sifatini oshirishga manfaatdorlik uygotishi kerak. Xojalik islohoti ishchilar mehnatiga haq tolashning eng samarali turlari va tizimlarini aniqlashda korxonalarga keng mustaqilliklar berilishini kozda tutadi.

Yol xojaligida hozirgi kunda mehnatga haq tolashning ikki turi mavjud: ishbay va vaqtbay. Ishchining malakasi va bajarilgan ishining miqdoriga muvofiq ravishda ish haqi hisoblanadigan mehnatga ishbay haq tolash, idividual zvenoga yoki brigadaga nisbatan qollanilishi mumkin.

Mehnat unumdorligi individual ishchi (zveno, brigada) ning ish sharoitiga malakasi va mehnati intensivligiga bogliq bolgan hollarda mehnatga haq tolashning ishbay turini qollash maqsadga muvofiq. Undan tashqari mahsulot ishlab chiqarishning belgilangan me'yoriy, qat'i hisob kitobi va bajarilgan ishlari sifatini nazorat qilishning mavjud bolishi mehnatga haq tolashning ishbay turini qollashning zarur shartlari hisoblanadi.

Mehnatga haq tolashning ishbay turi togridan togri ishbay, mukofotli ishbay, arkkord va mukofotli arkkod turlariga bolinadi.

Togridan togri ishbay tizim bir birlik mahsulotga tolanadigan haq (rassenka) asosida hamma bajarilgan ish hajmiga ish haqi tolanishini ko'zda tutadi. Togridan togri ishbay tolashning yana bir turi arkkord haq tolash bolib, bunda ish haqi tugallangan ish kompleksi uchun tolanadi. Brigada (zveno)ga beriladigan arkkord naryadda ishning boshlanish va tugatilish muddatlari, kalkulyatsiya boyicha aniqlangan ish haqining miqdori korsatiladi.

Mukofotli ishbay tizimda, ishbay tolanadigan haqdan tashqari erishilgan ma'lum bir miqdorda yoki sifat korsatkichlari uchun mukofotlar ham tolanadi. Mahsulot ishlab chiqarishiga ishchi oz ta'sirini otkazolmaydigan, bajarilgan ish hajmi va sifatini aniq nazorat qilib bolmaydigan hamda mahsulot ishshlab chiqarishning belgilangan me'yorlari mavjud bolmagan hollarda mehnatga haq tolashning vaqtbay turi qollaniladi.

Mehnatga haq tolashning vaqtbay turida ishchining ish haqi bajarilgan ishlar hajmiga bogliq bolmaydi va uning miqdori ishchining razryadiga muvofiq tarif setkasi asosida hisob kitob qilinayotgan davrda ishchining ishlagan vaqtiga kora aniqlanadi.

Mehnatga haq tolashning vaqtbay turi oddiy vaqtbay va mukofotli vaqtbay turlariga bolinadi.

Mukofotli vaqtbay haq tolash qurilish mashinalariga hizmat korsatuvchi ishchilar mehnatiga haq tolashda qollaniladi. Bu tizimda mashina va mexanizmlarni boshqarish va ta'mirlash, elektr, issiqlik uskunalari, suv otkazish tarmoqlarini ta'mirlovchi ishchilarga oylik tarif stavkasidan 20-60% miqdorida mukofotlar tolanadi. Ish rejaning bajarilishiga bevosita ta'sir etadigan mashina va mexanizmlarga xizmat korsatish va ta'mirlash, uskunalariga xizmat korsatuvchi va boshqa ishchilarga oylik tarif stavkasining 20% miqdorida mukofot tolanadi.

Mukofotlar tolanishi uchun zaruriy shart uchastka tomonidan oylik qurilish - montaj ishlari rejasining bajarilishi, vaqtbay ishlovchilar aybi bilan bekor turib qolishlar va avariyaalar sodir etilmasligi sanaladi.

Inshootlarning mustahkamligi va uzoq muddat ishlashni ta'minlash uchun mas'uliyatli ishlarda band bolgan ishchilar uchun ham mukofotli vaqtbay tizim boyicha tarif stavkasidan 30-40% miqdorida mukofot tolanadi.

Ishchilar mehnatini tashkil etish va unga haq tolashning yanada rivojlangan progressiv turi brigada pudratidir. Brigada pudratining iqtisodiy asosida, brigada faoliyatiga bogliq ravishda ozgaradigan, rejalashtirlgan va amalda sarflangan mehnat

hamda moddiy texnik resurslar miqdorini solishtirish yotadi. Ishlab chiqarish topshiriqlarining bajarish muddatlariga amal qilingan va ish sifati ta'minlanganda brigadaning ish haqi ishbay rostenkalar boyicha tolanadigan xat va rejalashtirilgan harajatlarning kamayishi tufayli erishilgan tejam uchun tolanadigan mukofotdan iborat boladi. Ish hajmining bajarish uchun rejalashtirilgan harajatlarni kamaytirish hisobiga erishilgan tejam uchun quyidagi miqdorlarda mukofotlar tolanadi: materiallar tejami uchun 60% gacha, qurilish mashinalarini tasarruf etish va ustama harajatlar tejami uchun 40%gacha, tegishli modda boyicha tejalgan summadan mukofot tolanadi. Umumiy tolov summasining 80% ishchilarga, 20% rahbar xodimlar va mutaxassislarga tolanadi. Bu mukofotlar ishlovchilarga mukofotlarning yuqori chegarasidan tashqari tolanadi.

Rahbar xodimlar, mutaxassislar va xizmatchilar mehnatiga haq tolash belgilangan mansab oyliklari asosida, ulardan talab etilayotgan malaka, javobgarlik darajasi va yol tashkiloti tomonidan bajariladigan yillik ish hajmiga muvofiq ravishda amalga oshiriladi.

Hozirgi paytda barcha qurilish tashkilotlari rahbar xodimlar mehnatiga haq tolash boyicha guruhlariga diferetsiyalangan.

Bajarilgan ishlarning murakkabligini hisobga olish va tashkilotlar faoliyatlari sharoitlarini solishtirishni ta'minlash maqsadida qurilish montaj ishlari hajmiga togrilash (ponrovochniy) koeffitsentlari belgilangan, masalan, avtomobil yollari va kopriklar qurishda tashlilotning tasdiqlangan yillik rejasida shu turdagi ishlar asosiy profil boyicha kamida 75% ni tashkil etishi kerak.

Oylik maoshlarda mutaxassislik, bajariladigan ishlarning murakkabligi va javobgarligini tolaroq hisobga olish, mutaxassisliklar va ayniqsa injenerlar va iqtisodchilar mehnatining qadrini kotarish maqsadida malaka kategoriyalari kiritilgan (injener, II kategoriya injeneri , I kategoriya injeneri, yetakchi injeneri) bu oz navbatida minimal va maksimal maoshlar ortasidagi farqni hosil qiladi.

Mansab maoshlari tizimi har bir ishlovchi uchun bosqichma bosqich maosh miqdori boyicha ilgarilab borish imkonini beradi, undan tashqari uning maoshi malaka kategoriyasi boyicha siljish hisobiga ham ortib borishi mumkin (oddiy injenerdan yetakchi injener darajasigacha).

Malaka kategoriyasi har bir mutaxassis uchun alohida berilib, u mutaxassis mehnatining natijalariga, sifatiga va erishgan muvaffaqiyatlariga berilgan baho sanaladi.

Mansab maoshlarini belgilashda mutaxassislar va xizmatchilar mansablarini bajariladigan ishlarning mazmuni va ularning yuklanganlik darajalarini hisobga olgan holda birgalashtirish (sovmesheniye) imkoniyatlari hisobga olinadi. Bolim rahbarlari, mutaxassislar va xizmatchilar uchun qoshimcha tolovlar belgilanishi mumkin.

Barcha turdagi mutaxassis injenerlar, iqtisodchilar, konstruktorlar, texnologlar geodezistlar, masterlar, katta ish bajaruvchilar va boshqa mutaxassislarning mansab maoshlari tashkilotning ish haqi toshlash boyicha qaysi guruhga mansubligidan qat'iy nazar belgilanadi. Bunda katta ish bajaruvchilar va ish bajaruvchilarning maoshlari ular ishlayotgan tashkilot va xojalik hisobidagi uchastkalarning bosh muxandislari va boshlilari maoshlaridan yuqori bolmasligi kerak.

Yol xojaligi ishlovchilari mehnatlariga haq tolashni takomillashtirish tadbirlari tizimida har bir ishlovchining butun jamoa mehnatining eng yaxshi natijalaridan manfaatdorlikni taqilovchi mukofotlashga katta ahamiyat beriladi, bunda eng kam ishlab chiqarish harajatlari bilan eng yuqori sifat korsatgichlariga erishish asosiy omil sanaladi. Yol xojaligi xodimlari ishlab chiqarish quvvatlarini oz vaqtida topshirilganligi, qurilish ob'ektlarini oz vaqtida topshirilganligi, asosiy faoliyatlari natijalari, yangi texnikalarni ishlab chiqish intensivligini va samaradorligini oshirish boyicha erishilgan natijalarga kora mukofotlanadilar.

Birlashma, korxona va tashkilotlarning oziga xos funksiyalarini tola hisobga olish maqsadida ularning rahbarlariga kasaba uyushmasi bilan kelishilgan holda ishlovchilarni mukofotlash togrisida nizomlar ishlab chisish va tasdiqlash huquqi berilgan.

Mukofotlash tizimlari avtomobil yollari rivojlnishining konkret korsatgichlari, ularning transport tasarruf saviyasini yaxshilashi, mehnat unumdorligining osishi, qurilish-montaj, yollar va yol inshootlarini ta'mirlash ishlari tannarxining pasayishi, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarning tejalishi yolida alohida ishlovchilar guruhi va har bir ishlovchining real imkoniyatlaridan toliq foydalanishga yonaltirilgan.

Nazorat uchun savollar.

1. Yol xojaligida mehnat unumdorligining osishining ahamiyati nimalarda kozga tashlanadi?
2. Mehnat unumdorligini olchashning qanaqa uslublari bor?
3. Yol xojaligida mehnat unumdorligiga ta'sir etuvchi omillarini ayting?

4. Yol xojaligida haq tolashning turlari va tizimlarini ayting?
5. Ish haqini tashkil etishning tarif tizimining roli qanday?
6. Rahbar xodimlar, mutaxassislar va xizmatchilar mehnatiga qanday haq tolanadi?
7. Ish haqini takomillashtirishning asosiy yonalishlari qanday?

2-amaliy mashg'ulot

qurilish tashkilotlarining aylanma vositalari

QMTga aylanma vositalar quyidagilar uchun zarurdir:

1. Moddiy boyliklarning minimal zahiralarini yaratish.
2. Tugallanmagan ishlab chiqarish bo'yicha harajatlarni qoplash.
3. Bo'lajak davrlar harajatlariga.
4. Hisob-kitoblarni belgilangan muddatlarda amalga oshirish uchun.

Aylanma vositalarni me'yorlashtirish – qurilish tashkiloti uchun alohida elementlar bo'yicha aylanma vositalarning zarur minimal miqdorini belgilash.

1. Bir aylanma (kunlarda aylanma mablaglar aylanuvi)ning davomiyligi quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$D = \frac{360 * OC}{V}$$

bunda: OS – aylanma mablaglarning o'rtacha kattaligi (so'm)

V – o'z kuchlari bilan bajarilgan QMIning yillik hajmi, ming so'm.

Muayyan vaqt oraligida aylanma mablaglar aylanuvi yoki aylanishi soni aylanma mablaglarning o'rtacha miqdoriga ishlar hajmining nisbati sifatida aniqlanadi.

$$K = \frac{V}{OC}$$

Bir aylanmaning kundagi o'rtacha davomiyligi

$$D_1 = \frac{360}{K}$$

Aylanuvning tezlashishi oqibatida bo'shaydigan aylanma vositalar miqdori quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$C = \frac{V \cdot (D_1 - D_2)}{360}$$

bunda: D_1 va D_2 - mablaglar aylanuvi o'rtacha davomiyligi kunlarda, tegishli ravishda hisobot va rejalashtirish yillarida (yoki reja bo'yicha va amalda).

Ushbu ko'rsatkichning salbiy ma'nosi tashkilotning aylanuv sekinlashishi oqibatida mablaglarga qo'shimcha ehtiyojini bildiradi.

Aylanma mablaglarning pul normativi (N) quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$H = (H_3 + P)$$

bunda N_3 – aylanma mablaglarning kunlardagi me'yor, %

R – aylanma mablaglarning o'rtacha yillik sarfi

1-masala

quyidagilar aniqlansin:

1. Bir aylanmaning kunlardagi davomiyligi (anlanma)
2. Aylanma mablaglar aylanuvi koeffitsiyenti
3. Barcha aylanma mablaglar aylanuvining o'rtacha davomiyligi
4. Tashkilotlarning aylanuvidagi farq (kunlarda).

Birlamchi ma'lumotlar:

Tashkilot nomi	QMI hajmi	Aylanma mablaglarning o'rtacha qoldigi	Shu jumladan elementlar bo'yicha		
			Ishlab chiqarish zahiralari	Tugallanmagan ishlab chiqarish va kelgusi davr harajatlari	Pul mablaglari va buyurtmachi bilan hisob-kitob
1	2	3	4	5	6
SMU-1	2400	400	220	20	160
DS4-2	4800	1200	648	72	480
MS4-3	4500	1200	650	80	470
PMK-16	27000	9000	5400	810	2790
SMU-50	25000	7500	3750	300	3450

$$1. D = \frac{360 \cdot OC}{V} = \frac{360 \cdot 400}{2400}$$

$$2. K = \frac{V}{OC} = \frac{2400}{400} = 6$$

$$3. D_1 = \frac{360}{K} = \frac{360}{6} = 60$$

$$4. C = \frac{V \cdot (\mathcal{A}_1 - \mathcal{A}_2)}{360}$$

2-masala

QMI dasturi bajarilmagan holda aylanma mablaglar aylanuvining sekinlashuvini aniqlang (kunlarda).

Birlamchi ma'lumotlar:

1. O'z kuchi bilan bajariladigan QMI hajmi: reja bo'yicha – 2700 ming so'm, hisobot bo'yicha – 2500 ming so'm.

2. qurilish tashkiloti aylanma mablaglari:

a) me'yor – 54 ming so'm

b) haqiqatda amaldagi o'rtacha – 625 ming so'm.

Yechish:

1. Reja bo'yicha alohida va hisobot bo'yicha alohida aylanuv koeffitsiyentini aniqlaymiz:

$$K = \frac{V}{OC} \qquad K_1 = \frac{2700}{540} = 5 \qquad K_2 = \frac{2500}{625} = 4$$

2. Bir aylanuvning kundagi o'rtacha davomiyligini Aniqlaymiz:

$$\mathcal{A} = \frac{360}{K} \qquad \mathcal{A}_1 = \frac{360}{5} = 72.кун \qquad \mathcal{A}_2 = \frac{360}{4} = 90.кун$$

Demak, aylanma mablaglar aylanuvining reja bo'yicha sekinlashuvi 18 kunga teng.

3-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Ishlab chiqarish dasturining mazmuni va uni ishlab chiqish tartibi

Masala nazariyasi.

Ishlab chiqarish dasturi qurilish tashkiloti faoliyatining oxirgi natijasini aniqlaydi. U reja yilidagi qurilishga tegishli ob'ektlar ro'yxatini, ularning ishlab chiqarish quvvatini ko'rsatgan holda, ishga tushirish muddatini, shartnoma turlari va ijrochilar bo'yicha, ya'ni ob'ekt qurilishida ishtirok etuvchi tashkilotlar o'rtasida moliyalashtirish manbalariga ko'ra ish hajmlarining taqsimlanishini o'z ichiga oladi.

Formasini ishlab chiqish va hisoblash.

Ishlab chiqarish dasturini ishlab chiqish 1-jadvaldagi 1-forma SFga qilingan ilovani quyidagi ketma-ketlikda tuzishdan boshlanadi:

1. Bosh pudratchi tashkilot uchun 2-ustunga 1-1X boblar va smetalar bo'yicha ish va ob'ektlar turlarining nomlarini yozish (iqtisodiyotdan kurs ishini qarang), o'z kuchi bilan bajarilgan ishlar bo'yicha smetalardagi ishlar ro'yxatini beriladi. Subpudratchi tashkilotlar takliflarga faqat o'z kuchlari bilan bajarilgan ishlarni qo'shadilar.

2. O'z kuchlari bilan bajarilgan ishlar uchun butun qurilish muddatiga o'lchov birligi va ishlar hajmini ishlarning tegishli turlariga smetadan belgilaydilar (4- va 6-ustunlar). qolgan ishlar uchun o'lchov birliklari ming so'mda, butun qurilish muddatiga ishlar hajmi esa yigma smetaning qurilish va montaj ishlari bo'yicha jamlangan pul ifodasida belgilanadi.

3. O'z kuchlari bilan bajarilgan ishlar hajmi birligi uchun smeta bahosi ishlar (smeta) hajmi birligiga bevosita harajatlarning bevosita harajatlardan smeta qiymatiga utish koeffitsiyentiga ko'paytirish bilan aniqlanadi.

4. Rejalashtirilgan yilga ishlar hajmi foizlarda ob'ekt qurilishini yillarga taxminiy taksimlanishiga qarab jadval bo'yicha aniqlanadi.

5. O'z kuchlari bilan bajarilgan ishlar uchun yillik ish rejasi natural o'lchov birliklarida qurilishning butun muddatiga belgilangan ishlarni rejalashtirilgan foizga ko'paytirish bilan olinadi. qolgan ishlar uchun milliy iqtisodiyotning 8-ustuni tuldiriladi.

6. O'z kuchlari bilan bajarilgan ishlar uchun yillik ish rejasi pul ifodasida ish hajmi birligi uchun smeta bahosini natural o'lchov birligidagi yillik ish hajmiga xosilasi sifatida aniqlanadi. qolgan yillik ishlar uchun ish hajmining puldagi ifodasini butun qurilish muddatining rejalashtirilgan foiziga ko'paytirish bilan olinadi.

7. Pudratchi tashkilotning yillik ish hajmi smeta qiymatini 9-ustundagi miqdorni kushish yuli bilan aniqlanadi.

8. Ishlar hajmining natural va pul ifodasida choraklar bo'yicha taksimlanishi qurilish tashkilotining fakat uz kuchlari bilan bajarilgan ishlar uchun utkaziladi.

9. Choraklar bo'yicha natural o'lchov birliklaridagi ishlar hajmi ni yilga rejalashtirilgan hajmini har chorakda bajarilgan butun ish solishtirma ogiriligiga ko'paytirish bilan olinadi.

10. Choraklar bo'yicha pul ifodasidagi ishlar hajmi natural o'lchov birliklaridagi ish hajmiga o'lchov birligi uchun smeta pullarini kayta ko'paytirish bilan hisoblab chikiladi yoki smeta qiymati bo'yicha yillik ish hajmini (9-ustun) har chorakda bajarilgan barcha ishlarning solishtirma ogiriligiga ko'paytiriladi.

So'ngra 12-, 15-, 18-, 21- ustunlar bo'ylab miqdor yigindisi sifatida choraklar bo'yicha smeta qiymatiga ko'ra KMR hajmi aniqlanadi.

2-jadval QMI dasturi (1-forma) quyidagi ketma-ketlikda ishlab chikiladi:

1. Forma shartnoma turining tegishli katoriga ko'ra tuldiriladi (3-topshirikni karang).

2. 3- «Kurilayotgan ob'ektning kuvvati» ustunga topshirik bo'yicha yoziladi.

3. 4-ustunda ob'ektning quyidagilarga asosan ishga tushirish yili ko'rsatiladi:

- ob'ekt qurilishining yillari ko'rsatilgan umumiy davomiyligi ko'rsatilgan kurish yillari bo'yicha ishlarning taksimlanish jadvali;

- yillik reja ishlab chikiladigan rejalashtirilgan yili.

4. Butun ob'ekt bo'yicha QMI hajmi 1-1X boblar bo'yicha yigma smetaning qurilish va montaj ishlariga ko'ra harajatlarning jamlanishi bilan aniqlanadi.

5. Rejalashtirilgan yilga QMI hajmi va uz kuchlari bilan bajarilgan ishlar hajmi 1-formaga qilingan ilovadan aniqlanadi (9-ustun bo'yicha yakunlar). Subpudratchi tashkilotlar uchun 6- va 7-ustunlardagi ishlar hajmi mos tushadi.

6. Subpudratchilar bajaradigan QMI hajmini 6- va 7-ustunlarning tafovuti sifatida olinadi.

7. Rejalashtirilgan yilda ishga tushirish (4-ustun) shu hollarda ko'rsatiladiki, ob'ektning ishga tushirish muddati va yillik reja ishlab chiqarishi bilan mos tushganda.

8. Asosiy fondlarning ishga tushirish qiymatini yigma smetaga ko'ra aniqlanadi (yigma smetaga ko'ra xammasi).

9. Ishga tushirish muddati topshiriqqa binoan ko'rsatiladi.

10. Har chorakda qurilish boshqarmasining o'z kuchlari bilan bajarilgan QMI hajmi (7-ustun)ni 1-formaga qilingan ilovadan aniqlanadi.

11. Ishlab chiqarish dasturiga kiritilgan ishlar uygunligi koeffitsiyenti quyidagi formula bilan hisoblab chiqiladi:

$$100-EQ$$
$$Kr q -----$$
$$100$$

bu yerda O – ishlar hajmining har chorakda yillik hajmning 25%dan chetga chikishi.

Xuddi shu yerda olingan uygunlik koeffitsiyenti va uning ogish sabablarining taxlili beriladi.

Unumli dasturda aniqlangan ishlar hajmi asosan hisobi keyingi bulimlarda aniqlanadigan qurilish boshqarmasining moddiy-texnik extiyoji va mehnat resurslarini hisoblash uchun xizmat kiladi.

4-amaliy mashgulot

Mavzu: qurilish mashinalari va mexanizmlarining ish rejasi.

Masala nazariyasi.

Ishlab chiqarish dasturini ishab chikish chogida quyidagilar kuzda tutilishi lozim: ishga tushiriladigan ob'ektlarda mehnat va moddiy-texnik resurslarning konsentratsiyasi, qurilish tashkilotlarining ishlabchiqarish kuvvatlaridan yanada samarali foydalanish.

Mexanizatsiyalashgan i kompleks mexanizatsiyalashgan ishlar hajmlari, QMI ning mexanizatsiyalash darajasi, qurilish mashinalariga va anjomlariga extiyoj mexanizatsiyalash rejasida belgilanadi. Mexanizatsiyalash rejasi ishning tannarxi tarkibidagi mashinalardan foydalanish yuzasidan rejadagi harajatlarni va yillik ish hajmida qurilish mashinalariga extiyojni aniqlash maksadida koldiriladi.

Formani ishlab chikish va hisoblash.

Yillik hajmdagi mashina-soat miqdorini hisoblab chikish (3-jadval bulimining 3-formasi) quyidagi tartibda bajariladi:

1. 2-ustunga qurilish tashkilotining uz kuchlari bilan bajarilgan mexanizatsiyalashtirilgan ishlar turlari yoziladi. Ishlarning yillik hajmi natural o'lchov birliklarida 7-ustunda 1-formaga qilingan ilovadan aniqlanadi.

2. Ishlar hajmining o'lchov birligini SNIp jadvali sarlavxalariga qarab kuyiladi. Shuni inobatga olish lozimki, SNIp jadvali o'lchov birligi ayrim hollarda unga qarab smeta tuziladigan YeRER to'plamida ko'rsatilgan o'lchov birliklariga mos tushmaydi.

3. SNIp jadvalidan mashinalar to'plami va mashina-soatdagi vaqt me'yorini o'lchov birligida kuchirib olinadi. Zarur bulganda asosiy vaqt me'yoriga birligiga ish hajmidagi farkni hisobga olgan holda kushimcha kushiladi. Ishlar birligini bajarishga ketadigan rejadagi vaqt me'yorini $N_{pl}qN_{sm} \cdot K_{per}$ formulasi bidan aniqlanadi, bu yerda N_{pl} –me'yordagi (ishlab chiqarishdagi) vaqt me'yori, Mashina-soatda; N_{sm} – SniP jadvalidan aniqlangan smetadagi vaqt me'yori Mashina-soatda. K_{per} – ishlab chiqarish

me'yoridan smeta me'yoriga ishlab chiqarish bo'yicha utish koeffitsiyenti. «Boshka mashinalar»ni ishlatish harajatlari 6-ustunda, 7-ustunda esa yillik ish hajmi harajatlari so'mda ko'rsatiladi.

4. Yillik ish hajmining mashina –soat miqdori rejadagi vaqt me'yorini yillik ish hajmiga ko'paytirish bilan aniqlanadi.

qurilish mashinalariga bulgan extiyoj hisobi va ularni ishlatish harajatlari P bulimda amalga oshiriladi: (4-jadval)

1. 2-ustunga 1-bulimdagi 5-ustundan barcha mashinalar ketma-ket kuchiriladi. Bunda bir turdagi mashinalar bo'yicha har xil ish turlarini ishgor kilishga yillik ish hajmiga ketadigan Mashina-soatlar miqdori jamlanadi.

2. Mashinalarning mashina-soatlari qiymati SNiP 4-3-82 (Ilova) – «qurilish mashinalari, anjomlari ni ishlatish mashina-soatlar qiymati» bo'yicha kabul qilinadi. Bunda har bir mashina bo'yicha 4-ustundagi yozuv kasr kurinishida yoziladi: suratida tulik mashina-soat qiymati, maxrajida – shu jumladan mashinistlarning ish haqi ko'rsatiladi.

3. Ma'lum turdagi mashinalarni ishlatishga ketadigan rejadagi harajatlar yillik ish hajmiga bulgan mashina-soat qiymatini mashina-soat miqdoriga ko'paytirish bilan olinadi. 5-ustun bo'yicha ko'rsatkichlar xuddi shunday kasr kuinishida ko'rsatiladi, «boshka mashinalar»ni ishlatish harajatlari 5-ustunning suratiga 1-bulim 7-ustundan tegishli ko'rsatkichlar yigindisi singari yoziladi. So'ngra 5-ustun «Mashinalardan foydalanishga rejadagi harajatlar» shu jumladan – «Mashinistlarning ish haqi» bo'yicha yakun chiqariladi.

4. Bitta mashinaning bir yildagi ish soati miqdori hisoblanadi.

5. qurilish mashinalariga bulgan urtacha yillik extiyoj yillik ish hajmi mashina-soatlarini bitta mashinaning bir yildagi ish soatlari miqdoriga bulish bilan topiladi. Hisob natijalari katta tomonga qarab butun songa yaxlitlanadi; 0,15 dan kam bulgan kasr kismi tashlab yuboriladi.

6. Ma'lum turdagi mashinalarning ulgurji bahosi tarkatma materiallarda buladi. Barcha mashinalarning ulgurji bahosi (9-ustun) bitta mshinaning bahosini kabul kilib olingan mashinalar miqdoriga ko'paytirib olinadi. So'ngra qurilish boshqarmasining barcha mashinalari qiymati 9-ustundagi ko'rsatkichlar yigindisidek aniqlanadi.

«Boshka mashinalar» qiymati asosiy mashinalar qiymatidan 20 % ga teng kabul qilinadi va umumiy yakunga kushiladi.

Mashinalarning hisob qiymati ulgurji baholar qiymatini mashinalarni tayyorlovchi zavoddan qurilish maydonchasigacha transportga yuklash, ularni yigish va ajratish (montaj va demontaj)ga ketadigan kushimcha harajatlarni hisobga oluvchi 1.07 koeffitsiyentga ko'paytirish bilan aniqlanadi.

7. Hisob-kitoblarning aniqligini tekshirish uchun mashinalarni ishlatishga ketgan harajatlarning solishtirma salmogini ishning umumiy smeta qiymatida aniqlanadi. Buning uchun mashinalarni ishlatish harajatlari (P bulim 5-ustun yakuni)ni yillik ish hajmining smeta qiymatiga bulinadi (1-forma, 7-ustun).

5-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Moddiy-texnik usishni rejalashtirish.

Masala nazariyasi.

Moddiy-texnik ta'minot rejasi qurilish tashkilotining natural va pul ifodasidagi resurslarga bulgan extiyoji ko'rsatiladigan moddiy balansni uzida aks ettiradi. Moddiy-texnik ta'minot rejasini tuzish uchun quyidagi xujjatlar asos bulib xizmat kiladi:

1. Natural o'lchov birliklarida ish hajmlari aniqlanadigan QMI dasturi;
2. Ish hajmi birligiga harajat qilinadigan materiallarning ishlab chiqarishdagi me'yori;
3. Materil birligiga hisob-kitob bahosi;
4. Utgan yilgi materiallarning ishlab chiqarish zaxiralari haqida ma'lumotlar.

Formani ishlab chikish va hisoblash.

Moddiy-texnik ta'minot rejasi ikki bulimdan iborat

- QMI bajarishga va yordamchi ishlab chiqarish maxsulotlarini tayyorlashga bulgan materillar extiyojini hisoblash (5-formaga ilova, 5-jadval)
- materiallar, konstruksiyalar, detallar, yarim fabrikatlar bilan ta'minlash rejasi (5-forma, 6-jadval).

Materiallarga bulgan extiyoj hisobi QMI bo'yicha va yarim fabrikatlar tayyorlash uchun aloxida amalga oshiriladi (5-formaga ilova). QMI bo'yicha materiallar hisob-kitobi ketma-ketligi quyidagicha:

1. 2-ustunga uz kuchlari bilan bajarishga tegishli bulgan ish turlari yoziladi (1-formaga qilingan ilovadan).

2. SniP me'yoriga tayanish mexanizatsiya rejasidan aniqlanadi (3-forma, 1-bulim).

3. O'lchov birligi SniP jadvalining sarlavxalariga qarab kuyiladi.

4. Natural ifodadagi yillik ish hajmi 1-formaga qilingan ilovadan aniqlanadi (8-ustun (3-forma, 1-bulim, 4-ustun mexanizatsiya rejasidan).

5. SniP dan har bir ish turi bo'yicha 6, 8, 10 va xokazo ustunlarga 4-ustun o'lchov birligiga mos tushadigan material turlarining harajat me'yori yoziladi. Zarur bulganda materiallarning asosiy harajat me'yoriga har bir keyingi o'lchov miqdorining me'yorini kushiladi (olinadi).

6. Yillik ish hajmiga bulgan materiallarga extiyoj o'lchov birligiga yillik ish hajmi extiyojini ko'paytirish bilan aniqlanadi.

Yarim fabrikatlar tayyorlash uchun materiallarga bulgan extiyoj hisobi quyidagi shartlardan kelib chikkan holda qilinadi:

1. 2-ustunga tegishli yarim fabrikatlar turini tayyorlash yoziladi.

2. Yillik ish hajmi bu yarim fabrikatdagi yillik extiyojga mos tushadi; uni quyidagi bulimdan aniqlanadi:

1. «qurilish-montaj ishlari».

2. O'lchov birligiga materiallarning o'lchov birligi va harajatlar me'yori iktisodiyotdan kurs ishlarida ishlab chikilgan yarim fabrikatlar tayyorlash kalkulyatsiyasidan kuyiladi.

3. Yillik ish hajmiga materiallarga bulgan extiyoj o'lchov birligiga bulgan extiyojni yillik ish hajmiga ko'paytirish bilan aniqlanadi.

4. Ishning barcha turlari bo'yicha bir xil materiallarga bulgan extiyoj 7-, 9-,11- va xokazo (1-bulim yakuni) ustunlardagi qiymatlar, shuningdek yarim fabrikatlarni tayyorlashga ketayotgan materiallarga bulgan extiyoj (P bulim yakuni) larning jamlanishi bilan aniqlanadi.

5. 1 va p bulim bo'yicha yakundan keyin xususiy yordamchi ishlab chiqarish maxsulotlari ajratiladi: poydevor kurish uchun ishlatiladigan s/b va a/b korishmasi, kum, shagal, xom gisht, kurilmada tayyorlangan grunt – kum-sement korishmasi, kora shagal va boshkalar.

QMI tannarxi tarkibidagi materiallar qiymati materiallar, yarim fabrikatlar, konstruksiyalar va detallar bilan ta'minlash rejasida belgilanadi (5-forma).

1. 5-formaga qilingan ilovadan birin-ketin barcha materiallarning nomlari 2-ustunga 3-ustunga kiritiladigan tegishli o'lchov birliklari bilan kuchirib yoziladi.

2. Har bir material turining harajati (5-ustun) xuddi shunday 5-formaga qilingan ilovadan belgilanadi («xammasi» degan yakun katorini karang).

3. Yarim fabrikatlar tayyorlash uchun materiallarga bulgan extiyoj 5-formaga qilingan ilovadan kuchirib yoziladi (P bulim bo'yicha yakunga karang). QMI uchun materiallarga bulgan extiyoj (ustun) 1-bulim bo'yicha yakunga mos tushishi lozim. «boshka materiallar» harajati qiymat ifodasida (ming so'm) 7-ustunga kiritiladi.

4. Material birligining qiymati (4-ustun) iktisodiyotdan kurs ishlaridagi materiallarning smeta qiymati kalkulyatsiyasidan belgilanadi.

5. Materiallar har bir turining qiymati birlik qiymatini QMI uchun materiallar miqdoriga ko'paytirish bilan aniqlanadi. Undan so'ng barcha materiallar qiymatini 7-ustundagi qiymatlar bilan jamlab aniqlanadi.

6. Ob'ektga keltirishga tegishli bulgan materialning umumiy miqdori (5-ustun) ularni olish manbalariga ko'ra taksimlanadi:

a) xususiy yordamchi ishlab chiqarishdan 5-formaga qilingan ilovadagi «jumladan, xususiy yordamchi ishlab chiqarish maxsulotlari» rukni ostidagi ajratilgan materiallar olinadi;

b) uz tresti korxonasidan yigma t/b konstruksiyalarining barcha turlarini olinadi;

v) begona tashkilotlardan barcha gamlab kuyilgan materiallar, buyumlar va detallar olinadi.

7. 5-formadan xulosa sifatida yillik ish hajmi qiymatining salmogi aniqlanadi. Buning uchun materiallar qiymatini qurilish boshqarmasining uz kuchlari bilan bajarilgan yillik ish hajmiga bulinadi (1-forma, 7-ustun).

6-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Mehnat va ish haqini rejalashtirish.

Masala nazariyasi.

Mehnati va ish haqi rejasida qurilish tashkilotining bir yilga rejalashtirigan faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari belgilanadi: QMI hajmi, xodimlar soni, ularning

umumiy ish haqi fondi, mehnat unumdorligi yoki QMI va yordamchi ishlab chiqarishda band bulgan bitta xodimga maxsulot ishlab chiqarish, bitta xodimning urtacha ish haqi.

Formani ishlab chiqish va hisoblash.

Yukorida ko'rsatilgan ko'rsatkichlarning hisob-kitobi uchun avvalo 4-formaga qilingan ilova – «Ish haqi fondining hisobi va ishlarning sermehnatligi» (7-jadval), so'ngra esa 4-forma – «Mehnat va ish haqi rejasi» (8-jadval) ishlab chikiladi.

4-formaga qilingan ilovaning hisob-kitobi ketma-ketligi:

1. QMI bo'yicha 2-ustunga qurilish boshqarmasining uz kuchlari bilan bajarilgan ish turlari, mexanizatsiya rejasidan yoziladi (13-forma, 1-bulim). Aslida 3- va 4-ustunlar tuldirliladi. 2-ustunda ish turlari yozib chikilgandan keyin kavs ichida SNIp jadvaliga tayanilgani ko'rsatiladi.

2. Ish turlari o'lchov birligiga mehnat harajatlari va ishchilarning ish haqi SNIp jadvalining ma'lumotlariga ko'ra 5- va 6-ustunlarga mos ravishda yoziladi.

3. Yillik ish hajmiga mehnat harajatlari miqdori va ishchilarning ish haqi o'lchov birligiga tugri keladigan shunday ko'rsatkichlarni yillik ish hajmiga ko'paytirish bilan aniqlanadi.

4. Mashinistlarning qurilish mashinalariga ko'rsatgan xizmatlarining ish haqi mexanizatsiya rejasidan olib yoziladi (3-forma, P bulim, 5-ustun maxraji bo'yicha yakuni). qurilish mashinalariga ko'rsatilgan xizmat bo'yicha mehnat harajatlari mashinistlar ish haqi yillik miqdorining 5-razryadli ishchining bir kunlik urtacha tarif stavkasiga bulish bilan aniqlanadi (8 soatlik ish kuni uchun stavka amaldagi smeta me'yorlarini ishlab chikishda kushib kuyilgan stavkadir).

5. Kushimcha mehnat harajatlari miqdori va ishchilarning ish haqi kish vaqtidagi ishlar chogida «YeniR to'plamlarining umumiy kismi»da keltirilgan me'yor bilan mos tushadigan ish turlariga ko'ra belgilanadi. Unda bu harajatlar yillik mehnat harajatlari miqdoridan yer ishlarini ishlab chikish uchun – 2%, drenaj urnatish uchun – 6%, kollektor uchun – 2 % va koplama kurilmalari bo'yicha ishlab chikish uchun – 5% va QMIni bajarish va qurilish mashinalariga xizmat ko'rsatishga ish haqi kabul qilinadi (4-kator).

6. Joylarda ustama harajatlar hisobiga ishlab chiqariladigan ishchilarning ish haqi barcha ish turi bo'yicha ishchilarning yillik ish haqi miqdoridan 15 % miqdorda kabul

qilinadi (2-kator). Mehnat harajatlari ish haqining 3-razryadli ishchining bir kunlik tarif stavkasiga bulish bilan hisoblanadi.

7. Me'yoriy vaqtning kiskartirilishi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$Dq = \frac{DN}{100 \cdot q \cdot DN} \cdot Tn$$

bu yerda N – ishlab chiqarishda ishlab chikilgan me'yorning orttirib bajarilish foizi.

Tn – QMI bo'yicha me'yordagi mehnat harajatlari 7-ustunning 7-katori bo'yicha kabul qilinadi.

8. Ishchilarga mehnat haqining ishbay-mukofotli va akkord-mukofotli tizimlari bo'yicha kukshimcha mukofotlar tulash me'yoriy vaqtning har bir kiskartirilgan foizi uchun ishbay narx bo'yicha ishchilarning ish haqiga 2 % miqdorida belgilanadi va quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$Dq = \frac{100 \cdot N}{100 \cdot q \cdot N} \cdot 0,02 \cdot Fn$$

bu yerda: Fn – QMI dagi ishchilarning ish haqi fondi 8-ustunning 7-katori buylab kabul qilinadi:

$$Dq = \frac{100 \cdot N}{100 \cdot q \cdot N} - \text{me'yoriy vaqtni kiskartirish foizi}$$

Yakun chiqarishda 10-katordagi me'yoriy vaqtni kiskartirish miqdorini 7-kator yakunidan ayiriladi.

9. 15-katordagi ish haqi QMI va yordamchi ishlab chiqarishdagi ishchilarning ish haqini (14-kator) smeta me'yoriga kiritilgan tarif stavkasi bilan kiyoslaganda amalga joriy qilingan tarif stavkalarining oshirilishii hisobga oladigan 1,25 koeffitsiyentga ko'paytirish bilan topiladi.

10. Kushimcha ish haqi ishchilarning asosiy ish haqi fondidan 12 % miqdorida kabul qilinadi.

11. Ish haqining umumiy fondi ishchilarning asosiy va kushimcha ish haqlarini jamlash bilan olinadi.

12. Mehnat harajatlarining tejalish miqdori ishlab chiqarish unumdorligini shirish rejasidan olib yoziladi. Ish haqining kamayishi mehnat harajatlarini kiskartirish miqdorini 4-razryadli ishchining bir kunlik tarif stavkasiga ko'paytirish bilan aniqlanadi.

13. Yillik ish hajmi mehnat harajatlari va ish haqi fondi (17-kator) olingan tejankorlik miqdoriga kamaytiriladi. Natijani 19-katorga yozib kuyiladi.

14. Besh kunlik ish xaftasi hisobida mehnat harajatlarining rejadagi ko'rsatkichlari 19-katordagi mehnat harajatlarini 0,84 koeffitsiyentiga ko'paytirish bilan olinadi.

4-forma hisobining ketma-ketligi.

Rejada QMI va yordamchi ishlab chiqarish bo'yicha (1-bulim) xamda xizmat ko'rsatish xujaliklari bo'yicha (P bulim) ko'rsatkichlar belgilanadi.

1. Uz kuchlari bilan bajarilgan QMI hajmi 7-ustun, 1-formadan olib yoziladi.

2. Ishchilar soni rejadagi mehnat harajatlarini (4-formaga qilingan ilova, 20-kator, 7-ustun) yil davomida bitta ishchi ishlagan urtacha ish kunlari miqdoriga bulish bilan aniqlanadi. Rejadagi yillik ish vaqti fondi kalendardagi ish kunlariga teng kabul qilinadi.

Xodimlar soni ishchilar soni va ma'muriy-xujalik xodimlari bilan birga 7-forma (4-ustun)dagi ma'lumotlarga ko'ra kabul qilinadi.

3. QMI va yordamchi ishlab chiqarishdagi bir ishchi ishlab chiqargan maxsulotni QMI hajmini xodimlar soniga bulish bilan aniqlanadi.

4. Ishchilar ish haqining umumiy fondi 4-forma, 20-kator, 8-ustunga qilingan ilova ma'lumotlariga ko'ra aniqlanadi.

Xodimlar ish haqining umumiy fondi ishchilarning va ma'muriy-0xujalik xodimlarining ish haqi fondidan tashkil topadi, uning miqdori 71a-kator, 4-ustundan yozib olinadi.

5. QMI va yordamchi ishlab chiqarishda band bulgan bir ishchining urtacha ish haqi xodimlar ish haqining umumiy fondini ularning soniga bulish bilan aniqlanadi.

Xizmat ko'rsatuvchi xujalik bo'yicha ishchilar soni ishchilar sonidan 25 % miqdorida, ularning ish haqi fondi esa QMI va yordamchi ishlab chiqarish dagi ishchilarning ish haqi fondidan kabul qilinadi.

Xodimlar soni ishchilar soni bilan ma'muriy-xujalik xodimlari sonining jamlanishidan topiladi (7-forma, 5-ustun). Xodimlar ish haqi fondini ishchilar ish haqi

fondi va ma'muriy-xujalik xodimlar ish haqi fondining yigindisi sifatida aniqlanadi (7-forma, 1a-kator, 5-ustun).

qurilish boshqarmasi buylab xodimlar soni va ish haqi fondi QMI va yordamchi ishlab chiqarish (1-bulimi) xamda xizmat ko'rsatuvchi xujaliklar bo'yicha tegishli ko'rsatkichlar yigindisi sifatida hisoblanadi.

Ish haqi umumiy fondining salmogi qurilish boshqarmasi xodimlarining ish haqi fondini QMI hajmiga bulish bilan olinadi.

7-amaliy mashg'ulot

Mavzu: «Biznes-rejaning yigma ko'rsatkichlari»

Formani ishlab chikish va hisoblash.

Texnik-iktisodiy yigma ko'rsatkichlar jadvali quyidagi tartibda ishlab chikiladi:

1. QMI dasturiga asosan ob'ektlarni ishga tushirish (1-forma, 9-11-ustunlar).
2. Buyurtmachiga topshirilishi lozim bulgan ob'ektlar bo'yicha QMI hajmi 5-ustun, 1-formadan olib yoziladi.
3. Tashkilot bo'yicha ish haqining yillik fondi butunlay mehnat va ish haqi bo'yicha rejadan aniqlanadi (4-forma, 9-kator).
4. Balans foydasi miqdori, shu jumladan byudjetga tulovlar Moliyaviy reja asosida ko'rsatiladi (9-forma).
5. Uz kuchlari bilan bajariladigan QMI hajmi 7-ustun, 1-formadan aniqlanadi.
6. Xodimlar va ishchilar miqdori butunlay mehnat va ish haqi bo'yicha rejadan aniqlanadi (4-forma, 8-kator).
7. Butun tashkilot bo'yicha ishchilarning ish haqi fondi, shu jumladan ishchilarning ish haqi fondi 4-forma, 9-kator asosida ko'rsatiladi.
8. QMI va yordamchi ishlab chiqarishdagi bir xodimga ishlab chiqarilgan maxsulot 4-formadan olib yoziladi.
9. Bir xodimning urtacha yillik ish haqi butun tashkilot ish haqi yillik fondini (3-kator) xodimlar soni (6-kator)ga bulish bilan olinadi.
10. Barcha turdagi mukofotlarni hisobga olgan holda bir xodimning urtacha yillik ish haqi umumiy fondagi urtacha yillik ish haqining (10-kator) va moddiy ragbatlantirish fondidagi mukofotlar miqdorining jamlanishi bilan topiladi. Bir xodimning mukofotlari

miqdori foydadan olingan yigindini (11-forma, 1b-kator, 3-ustun) xodimlar soniga (6-kator) bulish bilan olinadi.

11. Bir ishchining urtacha yillik ish haqi butun tashkilot bo'yicha ishchilarning ish haqi fondini (8-kator) uning miqdori (7-kator)ga bulish yuli bilan olinadi.

12. Barcha turdagi mukofotlashlarni hisobga olgan holda bir ishchining urtacha yillik ish haqi umumiy fonddagi urtacha yillik ish haqini (12-kator) va moddiy ragbatlantirish fondidagi mukofotlar miqdorini jamlanishi bilan olinadi. Bir ishchini mukofotlash miqdori daromaddan hisoblab olingan pul (11-forma, 1a-kator, 4-ustun) va ob'ektlarni ishga tushirilgani uchun mukofotlar (11-forma, 1b-kator, 4-ustun)ni ishchilar soni (7-kator)ga bulish bilan olinadi.

13. Ishchilarni mexanik kurollantirilishi mashinalar, transport vositalari va anjomlarning hisob qiymatini (3-forma) QMI va yordamchi ishlab chiqarish ishchilari soni (4-forma, 2-kator, shu jumladan ishchilar) ga bulish bilan olinadi.

14. qurilishni mexanik kurollantirish mashinalar, transport vositalari va anjomlarning hisob qiymatini uz kuchlari bilan bajariladigan QMI yillik hajmiga bulish bilan aniqlanadi.

15. Asosiy ishlab chiqarish fondlarining fondga berilishi uz kuchlari bilan bajariladigan yillik QMI hajmini asosiy ishlab chiqarish fondlari qiymatiga (1a-kator, 9-forma, P bulim, 4-ustun) bulish bilan olinadi.

16. Aylanma mablaglarning bir aylanish uzokligi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$360 \cdot N_o$$

$$D_q \text{ -----}$$

$$S_{sm}$$

17. Ishlab chiqarish uygunligi koeffitsiyenti 1-forma bo'yicha hisoblar asosida ko'rsatiladi.

18. Rentabellik darajasi quyidagicha hisoblanadi:

- balans daromadini yillik QMI hajmi smeta qiymatiga bulish bilan;

- balans daromadini asosiy ishlab chiqarish fondlari va aylanma mablaglar qiymatiga bulish bilan.

8-sonli amaliy ish

Mavzu: Tannarx. QMI tannarxining pasayishi.

QMI tannarxi qurilish tashkilotlarining ishini tasvirlaydigan muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Uning pasayishi qurilish sanoati tashkilotlarining daromadlilikini oshirishning bosh manbaidir.

1. QMIning rejali tannarxi quyidagi formula bilan aniqlanadi.

$$C_{nл} = Cc - (\Pi_{н} + \Xi) + K$$

bu yerda: S_{pl} – QMIning rejali tannarxi (so'm)

S_{sm} – QMIning smeta qiymati (so'm)

P_n – rejali jamgarish (so'm). Mukofot pulidan 6% yoki smeta qiymatidan 5, 66%

E - QMI tannarxining pasayishidan tejash (so'm)

K - pudratchi qurilish tashkilotining buyurtmachi tomonidan smeta qiymatidan tashqari to'lanadigan harajatlar haqi (so'm).

QMI tannarxining pasayishiga oid topshiriq rejada ko'zda tutilgan ish hajmining smeta qiymatidan % da belgilanadi.

2. QMI tannarxiga ko'ra rejaning bajarilish darajasi rejadagi va haqiqiy tannarx o'rtasidagi tafovut (% da)ning nisbati bilan aniqlanadi.

$$D_{c.nл} = \frac{(C_{nл} - C_{факт})}{C_{смет}} * 100$$

bu yerda: $D_{s.pl}$ – QMI tannarxiga ko'ra rejaning bajarilish darajasi, % da

$S_{pl} - S_{факт}$ – QMIning rejadagi va haqiqiy tannarxi.

$S_{мет}$ – yillik ish hajmining smeta qiymati.

3. QMI tannarxining rejalashtirilgan pasayishi hisob kitobi uning hisobot yilida erishgan darajasiga qarshi rejali va haqiqiy tannarxni qiyoslash yo'li bilan QMIning 1 mln.so'm hisobida hosil qilinadi.

$$D_{nл} = \frac{(C_{факт} - C_{nл})}{C_{факт}} * 100$$

bu yerda: D_{pl} – QMI tannarxiga % da uning hisobot yilida erishgan darajasiga qarshi rejalashtirilgan pasayishi.

4. Rejalashtirilgan yilga ishlar tannarxining talab qilingan pasayish miqdori o'tgan yilga nisbatan pul ifodasida quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$C = \frac{C_{II}}{100}$$

bu yerda: D – ishning foyda % iga ko'ra direktiv topshiriqning bajarilishini ta'minlaydigan ehtiyojdagi qo'shimcha tannarx pasayishi.

S – rejalashtirilgan yil ish hajmining smeta qiymati (so'm).

QMI tannarxini kamaytirish bo'yicha tadbirlarni rejalashtirish

1. QMI tannarxini rejalashtirishning asosiy vazifalari ishlar tannarxini kamaytirishning mavjud haqiqiy imkoniyatlarini aniqlash, ayrim yo'l qurilish va ta'mirlash-qurilish tashkilotlariga tannarxni kamaytirish bo'yicha vazifalarni to'g'ri belgilash, ushbu vazifalarni bajarishning aniq yo'llarini belgilashdan iboratdir.

QMI tannarxini ish haqining oshishi sur'atiga nisbatan ishlab chiqarish samaradorligining ilgarilovchi sur'ati hisobiga kamaytirish.

$$C = \frac{(100 - V_{cp.3} * 100)}{V_{nn.mp.}} * Y_3 / n$$

Bunda: $V_{sr.z.}$ – o'rtacha ish haqining bazoviy davrga nisbatan oshishi %da

$V_{pr.tr.}$ – ish unumdorligining bazoviy davrga nisbatan o'sishi %da

$Uz.p.$ - QMI tannarxida ish haqining solishtirma vazni, %da

2. Materiallarga harajatlarni kamaytirish hisobiga QMI tannarxini kamaytirish

$$2.1. C_{ch.m} = Y_{mat} * \frac{M_{ch}}{100}$$

bunda: M_{SN} – materiallarga harajatlarni kamaytirish, %da

$U_{mat.}$ – umumiy smeta qiymatida materiallarning solishtirma vazni, %da.

$$2.2. E_m = (M_{cm} - M_{plan}) * O * U_{ed}$$

bunda: E_m - materiallarga harajatlar iqtisodi

M_{sm} va M_{plan} – bajarilgan ish birligi uchun materiallarning smeta me'yorlari bo'yicha va reja bo'yicha (haqiqiy) sarfi.

O – bajarilgan ish hajmlari natural o'lchov birliklarida

U_{ed} - materiallarni o'lchov birligi uchun sotish narxi

3. Mexanizatsiyalash darajasini oshirish hisobiga QMI tannarxini kamaytirish quyidagi ketma-ketlikda hisoblanadi.

3.1. QMI tannarxini ish haqining oshishi sur'atiga nisbatan ishlab chiqarish samaradorligining ilgarilovchi sur'ati hisobiga kamaytirish.

$$C = \frac{(1 - I_{3.n})}{I_{n.m}} * Y_{3.n}$$

bunda: S – tannarxning mehnat samaradorligi va ish haqi o'sishiga qarab kamayishi, %da

Iz.p – o'rtacha ish haqining oshishi %, (o'rtacha ish haqining hisobot yili ish haqiga nisbati), %da

Ip.t – mehnat samaradorligi o'sishining % (rejalashtirilayotgan yilda mehnat samaradorligining hisobot yilidagi mehnat samaradorligiga nisbati), %da

Uz.p. - QMI tannarxida ish haqining solishtirma vazni, %da

3.2. Mehnat samaradorligi o'sishi natijasida ish haqi fondining iqtisodi quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\mathcal{E}_{3.n.} = \frac{100 - 100 + 3 * 100}{100 + II}$$

bunda: Ez.p. – ish haqi fondining iqtisodi, %da

Z – ish haqining o'sishi, %da

P – mehnat samaradorligining oshishi, %da

Mehnat samaradorligining oshishi natijasida ish haqi iqtisodi hisobiga (Es) QMI tannarxi darajasini kamaytirish quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\mathcal{E}_c = \Phi_{3.om4.} \frac{(1 - 100 + 3)}{100 + II}$$

bunda: Fz.otch. – hisobot yilida ishlarning smetoviy narxida ish haqining solishtirma vazni

3.1. Hisobot va rejalashtirilayotgan davr ma'lumotlariga ko'ra ishlarning alohida turi birligi to'gridan-to'gri harajatlari bo'yicha o'rtacha tannarxni quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$C = C_p - \frac{Y_M}{100} (C_p - C_M)$$

bunda: SR - qo'lda bajariladigan ish birliklarining o'rtacha tannarxi

Um – mexanizatsiyalash darajasi, %da

Sm – mexanizatsiyalashgan holda bajariladigan ish birliklarining o'rtacha tannarxi.

3.2. Hisobot va rejalashtirilayotgan davr uchun alohida ish birligining o'rtacha tannarxini bilgan holda, rejalashtirilayotgan yilda hisobot davriga nisbatan umumiy iqtisod (to'gridan-to'gri harajatlarda) quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\mathcal{E} = (Com4 - C_{план}) * On.np.$$

Bunda: E – solishtirilayotgan (hisobot va rejalashtirilayotgan) davrlarda tannarxni kamaytirishdan iqtisod.

Sotch va Splan – hisobot va rejalashtirilayotgan davrlarda ish birligining o'rtacha tannarxi.

Op.pr – rejalashtirilayotgan davrga ish hajmlari.

3.3. Rejalashtirilayotgan davrda hisobot davriga nisbatan ishlarning alohida turi o'rtacha tannarxini kamaytirish quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$C = \frac{(1 - Cnn)}{Com4} * 100$$

3.4. QMI tannarxini mexanizatsiyalashtirish darajasini oshirish hisobiga kamaytirish umumiy %:

$$Cobuy = \sum_{i=1}^n \frac{(C^1 - Ec)}{100}$$

bunda: C^1 - rejalashtirilayotgan davrda ishlarning alohida turi o'rtacha tannarxini kamaytirish, %da.

Sobsh – tannarxni umumiy rejalashtirilayotgan kamayishi, %da

Yes – rejalashtirilayotgan davrda ishlarning ayrim turi tannarxining smetadagi narxdan %da darajasi (yoki QMI umumiy hajmida tannarxning solishtirma vazni).

4. qurilish mashinalarini ishlatish bo'yicha harajatlarni qisqartirish.

$$\mathcal{E}od = A \left[\frac{C_{CM}}{\Pi_{CM}} - \frac{C_{CM}}{\Pi^1_{CM}} \right]$$

bunda: Egod - QMI tannarxi iqtisodining yillik so'mmasi

A - QMIning natural o'lchov birliklaridagi yillik hajmi

Ssm – Mashino-sten smeta narxi, yoki Mashino-sten rejadagi narxi

Psm – hisobot yilidagi ishlatish darajasida mashinalarning natural o'lchov birliklarida smenada ishlashi.

Π^1_{CM} - ularning ishini yaxshilash bo'yicha belgilangan tadbirlarni hisobga olgan holda mashinalarning natural o'lchov birliklarida smenada ishlashi.

Tejamkor mashina yanada tejamkor mashinaga almashtirilganda Mashino-smena narxi o'zgargan holda Ssm ayriladigan formulada C^1_{CM} - yangi mashina Mashina-smenasining smetadagi narxiga almashtiriladi.

№ 1 masala

Trestlar bo'yicha QMI rejali tannarxi so'mmasini aniqlang

№	Trestlar	QMI hajmi mln.so'm	Tannarxni kamaytirish topshirigi, %	Ish hajmidan %da kompensatsiya
1	YqB-1 (Yo'l qurilish boshqarmasi)	2,3	2	-
2	YqB-2	4,8	5,3	-
3	MqB (Maxsus qurilish boshqarmasi)	5,1	6	2
4	Umumiy trest	18	4,6	1,5
5	qTB (qurilish ta'mirlash boshqarmasi)	4	-	-
6	Reja			

Yechim.

Rejali tannarx so'mmasini quyidagi formula bo'yicha aniqlaymiz:

$$C_{nl} = C - (IIH + \mathcal{E}) + K$$

Bu formula bo'yicha hisoblash uchun barcha trestlar uchun harajatlar smetasidan 5,66 % rejali jamlanma kattaligini topamiz.

E – tannarxni kamaytirishdan iqtisod, smeta qiymatidan % olamiz.

K - QMI ish hajmidan % topamiz.

2- masala

Ikki qurilish trestlaridan qay birida QMI tannarxini kamaytirish bo'yicha rejani bajarish darajasi yuqori va necha %ga.

Boshlangich ma'lumotlar

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2-sonli trest	5-sonli trest
1	2	3	4
O'z kuchi bilan bajarilgan QMI yillik hajmi	Mln. so'm	23,53	28,35
Tannarxni kamaytirish topshirigi	%	4,3	3,7
Trest bo'yicha QMIning haqiqiy tannarxi	Mln. so'm	20,83	25,23

QMI tannarxi bo'yicha rejani bajarish darajasini topamiz.

$$D_{c.nl} = \frac{(C_{nl} - C_{\phi akm})}{C_{smet.}} * 100$$

Buning uchun sil. Spl. (rejali tannarx)ni, 23,53dan 4,3% va 28,35dan 3,7 tannarxni foizli kamaytirishni topish lozim va qiymatni qo'yamiz.

Ishlarning smetadagi narxi bo'yicha to'gridan-to'gri harajatlar quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$3np.zam. = \frac{C - H_{\text{л}}}{\%_{\text{накл. рас.}}} = \frac{C - H_{\text{л}}}{11,4\%}$$

bunda: S - QMIning smetadagi narxi (so'm)

Nl – rejali jamlanma. (To'gridan-to'gri harajat va qo'shimcha harajat) yoki smeta narxidan 5,66%.

Smeta narxi bo'yicha qo'shimcha harajatlar:

$$Hp = C - H_{\text{л}} - 3np.zam.$$

Rejali tannarx bo'yicha to'gridan-to'gri harajat va qo'shimcha harajatlarni aniqlash uchun ko'rsatilgan harajatlar tannarxni kamaytirish topshirigi bo'yicha so'mmaga kamaytiriladi.

3- masala.

2004 yilda 2003 yilga nisbatan ishchilarning mehnat samaradorligi 12%ga, o'rtacha ish haqi 5%ga, reja bo'yicha harajatlarda ish haqining solishtirma vazni 17,8%ga ortdi. Tannarxni kamaytirishni aniqlang.

Yechimni quyidagi formula bo'yicha topamiz:

$$\begin{array}{l} V_{cc.3.} - 5\% \\ V_{nn.mp.} - 12\% \\ V_3 / n - 17,8\% \end{array} \quad C = \frac{(100 - 0,5 * 100)}{0,12} * 0,178 = 10,39 = 0,1\%$$

4- topshiriq

Ish unumdorligi avvalgi yilga nisbatan 7% ga, o'rtacha ish haqi 4 % ga, ish haqining rejaga solishtirma vazni 16,5 % ga o'sdi.

Tannarxning pasayishini aniqlang.

Yechim:

3-topshiriq formulasi bilan.

5-topshiriq

Ishchilarning o'rtacha ish haqi oshishiga nisbatan oldindan mehnat unumdorligi o'sishi munosabati bilan rejalashtirilgan yilga ishchilarning ish haqi fondini tejash % ini, shuningdek mazkur pasayish (%da) munosabati bilan olinadigan QMI tannarxini hisoblang.

Dastlabki ma'lumotlar:

1. Hisobot yili uchun ishchilarning ish haqiga ketgan haqiqiy harajatlar – bajarilgan ishlarning smeta qiymatidan 18 %.

2. Rejalashtirilgan yilda hisobot yili darajasiga qarshi ishchilarning mehnat unumdorligining o'sishi 8 % miqdorida ko'zda tutilgan.

3. Rejalashtirilgan yilda ishchilarning o'rtacha ish haqining o'sishi hisobot yili darajasiga qarshi 3 %.

Yechim:

1. Ish haqi fondining tejalishini % da aniqlang.

$$\mathcal{E}_{3.n.} = 100 - \frac{100 + 3}{100 + \Pi} * 100 = 100 - \frac{100 + 0,03}{100 + 0,08} * 100$$

2. Ish haqining tejalishi hisobiga tannarx darajasining pasayishini aniqlang.

Z-3%; P-8%; Fz.otch.-18 %.

$$\mathcal{E}_c = \Phi_{3.om\chi.} \frac{(1 - 100 + 3)}{100 + \Pi}$$

9-sonli amaliy ish

Mavzu: qurilishda foyda va rentabellik

qurilish montaj tashkilotining foydasi ishlab chiqarishni rivojlantirish, yaxshi mehnat natijalarini iqtisodiy ragbatlantirish va tashkilot ishi samaradorligini baholash me'yorining muhim manbaidir.

qurilishda foyda - tugallangan ob'ektlar va bosqichlarni buyurtmachiga topshirilishiga ko'ra shakllanadi, hamda ob'ekt va bosqichlarda qurilish montaj ishlarini o'z kuchlari bilan bajarilgan qurilish montaj ishlarining smeta qiymati (buyurtmachi tomonidan smeta qiymatidan tashqari to'lanadigan harajatlar haqi bilan ularni ishlab chiqarishga ketgan harajatlar o'rtasidagi tafovut (raznitsa) sifatida aniqlanadi. Uning miqdori ishlab chiqarishda qurilish montaj ishlarini tashkil etish harajatlari miqdori va ishlab chiqarish hajmiga bogliqdir.

qurilish tashkilotlarining foyda miqdori i rentabellik darajasini aniqlash

Buyurtmachiga topshiriladigan qurilish montaj ishlaridan olinadigan foyda (rejali va haqiqiy) miqdori quyidagi formula bilan hosil qilinadi:

$$PR_q (S_q Komp) - 3$$

bu yerda: S - o'z kuchi bilan bajarilgan qurilish montaj ishlarining smeta qiymati;
Komp - smeta qiymatidan tashqari buyurtmachi tomonidan to'lanadigan ish haqi;

Z - ishlarni (rejadagi va haqiqiy) hosil qilishga ketadigan harajatlar.

Rejadan tashqari daromad haqiqiy va rejadagi daromad orasidagi tafovut sifatida quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$Pr_{sv} q Pr_f - Pr_p$$

bu yerda: Pr_{sv} , Pr_f va Pr_p mos ravishda rejadan tashqari, haqiqiy, rejadagi daromadlardir.

Bu ko'rsatkichning salbiy ma'nosi tashkilot tomonidan daromad rejasining bajarilmaganligini bildiradi.

qurilish tashkilotining buyurtmachiga topshirishdan olgan daromadining shakllanish manbai smetada ko'zda tutilgan rejali jamgarish (smetali daromad), hamda qurilish montaj ishlarini ularning smeta tannarxi bilan qiyoslash bilan tannarxining pasayishidan tejalgan hisoblanadi:

$$Pr q P_n q E_{s.s}$$

bu yerda: P_n - rejadagi jamgarish; $E_{s.s}$ - tannarxning pasayishidan olingan tejam.

Rejalashtirish va hisobga olish amaliyotida ishni topshirishdan olingan daromad, balansdagi daromad va hisob kitob daromadiga bo'linadi; balansdagi daromad (Pr_6) tashkilotning barcha turdagi faoliyatidan olingan daromad miqdori sifatida quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$PR_6 q Pr q Pr_{pod} q Pr_s q Pr_{nf}$$

bu yerda: Pr_{pod} - tashqariga sotilgan mahsulotdan kelgan daromad yoki pudratchi tashkilot balansida turgan xususiy ishlab chiqarish xizmatini taqdim etishdan kelgan daromad;

Pr_s - me'yordan tashqari va ortiqcha moddiy boyliklarni sotishdan kelgan daromad;

Pr_{nf} - sotuvda bo'lmagan daromadlar.

Ob'ekt yoki bosqichga hisoblanadigan qurilish tashkilotlari uchun daromad miqdori ob'ekt yoki bosqichni topshirish hajmiga bogliqdir. Daromad miqdorini rejalashtirishda rejalashtirilgan yilda topshirishga tegishli bo'lgan ob'ektlar, bosqichlar bo'yicha hisoblab chiqiladi.

Ob'ektlar va bosqichlarni topshirishdan olinadigan daromad miqdori quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$Pr_q Pr_{n,n} q Pr_{vsh} - Pr_{n,k}$$

bu yerda: $Pr_{n,n}$ rejalashtirilgan yilda tugallanmagan ishlab chiqarishda ob'ektlar va bosqichlar bo'yicha yil boshiga rejalashtirilib, amalga oshirilmagan daromad; $Pr_{n,k}$ yil oxirida tugallanmagan ishlab chiqarishdagi amalga oshirilmagan daromad.

Hisoblangan daromad Pr_r iqtisodiy ragbatlantirish fondiga ajratib chiqariladigan mablag balansdagi daromad bilan ishlab chiqarish fondi uchun to'lanadigan pul miqdori o'rtasidagi tafovut va kredit uchun foizlar tarzida quyidagi formula bilan hisoblab chiqariladi:

$$Pr_r q Pr_6 - (Plataq Kredit)$$

Rentabellik o'zida tashkilotning ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichini ifoda etadi.

Rentabellik darajasi foizda ifodalanadi va qurilish tashkilotlarida buyurtmachiga topshiriladigan qurilish-montaj ishlari daromad miqdorining smeta qiymatiga nisbati bilan hisoblab chiqiladi. Rentabellik, shuningdek topshiriladigan ish tannarxiga daromadning nisbati bilan aniqlanishi mumkin. Mexanizatsiya trestlari va boshqarmalarida, shuningdek o'z mexanizatsiya vositalari bilan ish bajaruvchi birlashmalarda, Bosh boshqarmalarda va tashkilotlarda, undan tashqari, asosiy ishlab chiqarish fondlarining, me'yorlashgan aylanma mablaglarning qiymatiga daromadning nisbati bilan ishlab chiqarishning rentabellik darajasi aniqlanadi.

Rentabellik darajasi (R) quyidagi formula bilan aniqlanadi.

$$P = \frac{\Pi p \bullet 100}{6c}$$

bu yerda: 6_s – topshiriladigan ishning smeta qiymati (tannarxi).

$$P = \frac{\Pi p \bullet 100}{(\Phi_{och} + \Phi_{obp})}$$

bu yerda: F_{osn} – asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha yillik qiymati; F_{obor} – aylanma mablaglarning o'rtacha yillik qiymati.

Hisoblangan daromad bo'yicha rentabellik quyidagi formulalar bilan aniqlanadi:

$$Pr_r \cdot 100$$

$$R_r q \frac{\text{-----}}{6_s}$$

yoki

$$Pr_{r,100} \\ Rv q \frac{(F_{osn}qF_{obor}) - F_n}{Pr}$$

bu yerda: F_n – soliqqa tortilmaydigan fondlar qiymati.

qurilish-montaj tashkilotining rentabelligi birinchi navbatda, ishlab chiqarishdagi harajatlar bilan bogliq. qurilish-montaj ishlarini topshirishdan olinadigan daromad tarkibidagi tejalgan ulushni aniqlash quyidagi formula bilan amalga oshiriladi:

$$Pr - P_n \\ U_{PrE} q \frac{100}{Pr}$$

Bu yerda: U_{PrE} – Daromadning umumiy miqdoridagi tannarxning kamayishidan tejalgan ulush (mos ravishda rejadagi va haqiqiy), %.

1-, 2-topshiriqlar

Yillik topshirilgan qurilish-montaj ishlari bo'yicha rejadagi, haqiqiy va rejadan tashqari daromad miqdorini aniqlang. Dastlabki ma'lumotlar 1-jadvalda berilgan.

1-jadval

Topshiriqlar raqami	Topshirilgan ishlar hajmi			
	Smeta qiymati bo'yicha	Rejadagi tannarxi bo'yicha	Haqiqiy tannarxi bo'yicha	Tovon to'lash tartibida va smeta qiymatidan tashqari imtiyozlar bilan qoplanadigan harajatlar
1	31 020	28 500	28 200	500
2	28 560	25 460	24 760	360

3-, 4-topshiriqlar

quyida berilgan ma'lumotlarga asosan qurilish birlashmasining rentabelligini hisoblang:

	3-topshiriq	4-topshiriq
Buyurtmachiga topshirilgan qurilish-montaj ishlarining hajmi	191 600	55 800
Ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha	79 500	29 400

Yillik qiymati

Ishlarni topshirishdan olingan daromad

9 600

6 700

Adabiyotlar:

1. Garmonov Ye.N. va boshqalar. «Ekonomika dorojnogo xozyaystva» Moskva. Transport 1994 g.

2. Pedant M.P. «Ekonomika dorojnogo xozyaystva» Moskva. Transport 1994 g.

Ilova

Yo'l qurilish boshqarmasini ishlab chiqarish dasturini hisobi

1-jadval

№	Ya.N.B.B. va E.S.N. shifri	Ishlar va konstruktiv elementlar nomi	O'lchov birligi	O'lchov birligini smeta narxi	qurilishda bajariladigan ishlar hajmi		Umumiy ishlar hajmidan %da	Rejalashtirilgan yilga ishlar hajmi	
					O'lchov birligida	Ming so'mda		O'lchov birligi	Ming so'mda
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Asosiy ishlab chiqarish fondlarni ishga tushirish rejasi

2-jadval

№		Ishga tushirish muddati	qurilish quvvati ob'ektini km.da	qurilish –montaj ishlar hajmi ming so'm						
				Hamma ob'ekt bo'yicha	Rejala shtirilgan yilga	Shu jumladan		Asosiy fondni ishga tushirish narxi	quvvati km.da	Ishga tushirish muddati
						O'z kuchi bilan	Subpodryadchi kuchi bilan			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

qurilish mashinalarini ish rejasi

Mashina/soatga bo'lgan ehtiyoj hisobi

3-jadval

№	Ya.N.B.B. va E.S.N. shifri	Mexanizatsiyalashgan ishlarni turi	O'lchov birligi	O'lchov birligida bajarilgan yillik ish haqi	Ishlar bajarilayotgan ishlatilgan mashina va mexanizmlar nomi	O'lchov birligini bajarish uchun vaqt me'yori mash/soatda	Butun ish hajmini bajarish uchun vaqt me'yori mash/soatda	Mashina va mexanizmlarni rejalashgan ekspluatatsiya narxi	
								Bitamashina uchun	Yillik ish hajmi uchun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

№	Ya.N.B. B. va E.S.N. shifri	Konstruktiv elementlar nomi	O'lchov birligi	O'lchov birligidagi ish hajmi	Materialov i resurslar nomi													
					Chaqiq tosh 40-70 mm m ³		Chaqiq tosh 10- 20mm m ³		Suv m ³		GPS m ³		Bitum vyazkiy		Chaqiq tosh 5(10)-15 mm		Tip A	
					O'lchov birligi	jami	O'lchov birligi	jami	O'lchov birligi	jami	O'lchov birligi	jami	O'lchov birligi	jami	O'lchov birligi	jami	O'lchov birligi	jami
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19

Mashina va mexanizmlarga bo'lgan ehtiyoj hisobi

4-jadval

№	Mashina va mexanizmlar nomi	Yillik ish hajmini bajarish uchun mash/soat miqdori	Bitta mashinani yillik ishlash soati	Mashinalarga bo'lgan o'rtacha yillik ehtiyoj	Mashina va mexanizmlarni presko'rant narxi		Yil boshiga mashinalar soni	Yil davomida mashinalarga bo'lgan qshimcha ehtiyoj
					Bitu mashina uchun	Hammasi uchun		
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Material resurslarga bo'lgan ehtiyoj

5-jadval

Material – texnika ta'minot rejasi

6-jadval

№	Material-lar, konstruk- siyalar, detallar nomi	O'lchov birligi	O'lchov birligini smeta narxi	Materiallarga bo'lgan ehtiyoj					Olib kirishga mo'ljallangan			
				jami	Shu jumladan				jami	Shu jumladan		
					quri-lish- montaj ishlari uchun		Boshqa korxonalar uchun			Xususiy korxona- lardan	Trest korxon alarida n	Boshqa korxo- nalar-dan
					Miqdori	Narxi	Miqdori	Narxi				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Mehnat va ish haqini rejalashtirish

7-jadval

Mehnat rejasi

8-jadval

№	Ko'rsatkichlar nomi	O'lchov birligi	Rejalashtirilgan yil uchun reja bo'yicha miqdori
1	2	3	4
1	O'z kuchi blan bajarilgan QMI ni hajmi	ming so'm	
2	Ishchilar soni	odam	
3	sh jumladan xizmatchilar bitta xizmatchini bitta ishchiga	ming so'm	
4	Ishchilar ish haqini fondi shu jumladan xizmatchilar	ming so'm	
5	Ishchilar o'rtacha ish haqi sh jumladan xizmatchilar	ming so'm	
6	Ishchilar va xizmatchilar ish haqi Fondning solishtirma ogirligi QMI smeta narxida	ming so'm	
7	Ishchilar va xizmatchilarni ish haqini umumiy fondi	ming so'm	

№	Ya.N.B.B. va E.S.N. shifri	Bajarilgan ishlar nomi	O'lchov birligi	Rejalashtirilgan ish uchun ish hajmi	O'lchov birligiga harajatlar		Yillik harajatlar	
					Ish odam/oat	Ish haqi so'm	Ish odam/oat	Ish haqi so'm
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Mundarija

1-amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Yo'l - qurilish tashkilotlari asosiy fondlari 3

2-amaliy mashg'ulot

Mavzu: qurilish tashkilotlarining aylanma vositalari 10

3-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Ishlab chiqarish dasturining mazmuni va uni ishlab chiqish tartibi 12

4-amaliy mashg'ulot

Mavzu: qurilish mashinalari va mexanizmlarining ish rejasi. 15

5-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Moddiy-texnik usishni rejalashtirish 17

6-amaliy mashg'ulot

Mavzu: Mehnat va ish haqini rejalashtirish 20

7-amaliy mashg'ulot

**Mavzu: «Biznes-rejaning yigma ko'rsatkichlari»
Formani ishlab chikish va hisoblash.** 23

8-sonli amaliy ish

Mavzu: Tannarx. QMI tannarxining pasayishi 25

9-amaliy mashg'ulot

Mavzu: qurilishda foyda va rentabellik 32

Adabiyotlar 36

Ilova 37